

UDK 821.163.42:398](497.6 Mostar)
398(497.6 Mostar=163.42)
Izvorni znanstveni rad

Marina KLJAOJO-RADIĆ

**PRINOSI HRVATSKOJ USMENO-KNJIŽEVNOJ
BAŠTINI U MOSTARSKOM KRAJU
II. DIO**

U ovom radu koji je obuhvatio stotinjak izvornih književno-umjetničkih jedinica hrvatske usmene baštine u okolini Mostara, otkriva se sva raznolikost i bogatstvo nepravedno zapostavljenog kulturnog blaga. Neumrla usmena tradicija skrivana po padinama planinskih ponora, očuvala je u svojim njedrima: baštinjeno mitološko naslijeđe, kršćanski svjetonazor, povijest, kulturu, moral i osjećaje.

Prirodni fenomen mostarskog kraja – okrunjenost visokim planinama i selima u njihovom naručju, doprinio je očuvanju hrvatskog književnog blaga u svoj svojoj izvornosti. Najveći broj kazivača je iz zapadnog dijela Mostara koji su još uvijek vezani uz planinska staništa Goranaca, Vrdi, Raške Gore i Drežnice.

Ohrabruje činjenica samo djelomično istraženog i prikupljenog usmenog stvaralaštva iz okolice Mostara uz istovremeni poziv na daljnji istraživački rad.

Ključne riječi: usmena književnost, okolica Mostara, očuvanje tradicije i kulture, lirika, epika, priča, predaja, legenda, retorički oblici i mikrostrukture.

Uvod

Istraživanje kulturnog usmeno-književnog stvaralaštva aktualizirano je tek u novije vrijeme. Tomu su najviše pridonijeli sloboda i samosvijest hrvatskog čovjeka o potrebi očuvanja tradicije i kulture i njihovog poznavanje u sadašnjem vremenu, jer će ono bitno odrediti i našu budućnost.

Jedan dio usmene baštine objavljen pod istim naslovom "Prinosi hrvatskoj usmeno-književnoj baštini u mostarskom kraju" (Hercegovina,

br. 24/2010.), otvorio je čitavo vrelo priča, legendi, pjesama, anegdota i poslovica. Sve to književno blago svjedoči o senzibilitetu hrvatskog čovjeka, njegovojo kreativnosti i vrhunskoj sposobnosti umjetničkog oblikovanja. Umjetnički dosezi izražavanja usmenim jezičnim medijem otkrivaju višeslojni stvaralački sinkretizam:

- poriv stvaranja
- pohranjivanje života i kulture u riječ i
- vrsna umjetnička oblikotvornost.

Usmena književnost odraz je duhovne biti hrvatskoga čovjeka na ovim prostorima. Od svojih početaka hrvatska usmena tradicija oslanjala se na mitologiju, legende i usmeno pjesništvo koje će se još dugo prenositi i miješati s kristijaniziranim motivima. Brojne su priče i legende o mitološkim bićima, gdje primat imaju vile i vilenjaci. Sam odabir "ljepotica nadnaravne moći" sugerira i ideal življenja Hercegovaca. Ljepota je njihov izvor i uvir koji je inkorporiran u etička načela pravde i poštenja, snage i žrtve, otpora i junaštva. Mitski svijet asimilirao je i opstanak kada je čovjek bio neuk i kada se morao nositi s prirodom ne poznajući uzroke mnogih pojava.

Vilenjaci se javljaju kao ljubomorni, osvetoljubivi stvorovi koji sprječavaju vezu (ljubav) između vile i mladića, tj. njihovog i našeg svijeta.

Demonološka bića (vukodlaci, vještice, more, kučibabe, vrag, irudice...) su negativno akcentirana bića koja čine ljudima zlo. I mitološka i demonska bića su zajednička sa susjednim nam narodima i onima koji su pokoravali ove prostore donoseći sa sobom svoja mitološka naslijeda. Slično je i s legendama i predajama, ali su akteri uglavnom lokalnog određenja i imaju više autentičnosti.

Usmeno pjesništvo, može se s pravom tvrditi, najizvornije je jer se prvi podatci o usmenoj književnosti u Bosni i Hercegovini odnose na pjevanje narodnih pjesama. Već 1530. godine bilježe ih putopisci, a u osmom pjevanju *Osmana Ivana Gundulića* (1589. – 1638.) spominju se "skladne i slatke bugarkinje", a odnose se na hercegovačku epsku tradiciju o hercegu Stjepanu. I Andrija Kačić Miošić u *Razgovoru ugodnom naroda slovenskoga* ispisuje stihove bugarštica i deseteračkih narodnih pjesama vezanih za prostore Hercegovine i Bosne.

Najstariji zbornici bugarštica i deseteračkih narodnih pjesama (kraj XVII. i poč. XVIII. st.) također bilježe usmeno stvaralaštvo Hrvata Bosne i Hercegovine.

Najveći obol u prikupljanju usmenog književnog blaga dali su četrdesetih godina XIX. stoljeća bosanski franjevcii Ivan Franjo Jukić, Grgo Martić i Marijan Šunjić. Značajna zborka epskih narodnih pjesama tiskana je u Osijeku 1858. pod naslovom *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke*, a

plod je zajedničkog sakupljačkog rada I. F. Jukića i G. Martića. Zbirka sadrži brojne pjesme o senjskim uskocima i hajducima, a bilježi i pjesme o muslimanskim krajiskim junacima.

Prikupljanje i istraživanje hrvatskog usmeno-književnog stvaralaštva zaustavljeno je u vremenu "stare" i "nove" Jugoslavije. To je bio dio planskog političkog diktata koji je imao nakanu ugušiti hrvatsku nacionalnu i kulturnu svijest. U tom vremenu hrvatska kultura nestajala je ili se asimilirala u susjedne kulture. Jedan dio hrvatskog nacionalnog blaga se konzervirao u sredinama koje su bile na rubovima političkog utjecaja.

Tek sa slobodom koju donosi Domovinski rat raste interes i ažurnije zalaganje za prikupljanje hrvatskog nacionalnog blaga i očuvanje tradicijske kulture kao stožera nacionalnog i kulturnog identiteta.

Žanrovi usmene književnosti

Područje Hercegovine posjeduje veliku zbirku usmeno-književnog stvaralaštva koja u svom pisanim obliku pokazuje stvaralački genij hrvatskog duhovnog bića, njegovu kreativnost, svjetonazor.

Jedan dio usmenog blaga pisan je samo usputno, uklopljen u slabo dostupne spise, kronike, ljetopise. Jedan dio je zapisan, a jedan veliki dio ostao je zameten i treba ga vaditi, kačicevski rečeno "iz dubokih jama". Hrvatska kultura u Hercegovini pod pritiskom jugokomunizma niti je mogla, niti smjela izvlačiti na vidjelo tradicijsku kulturu – ona je mnoge "plašila", ometajući planove i diktate režima po kome je Hrvate trebalo protjerati i raseliti, a njihovu kulturu prisvojiti.

Ipak, usmena književnost je preživljavala zahvaljujući nadarenim pojedincima koji su ustajavali i u pogodnim prigodama prezentirali ljepotu i vrijednost naše poezije. O tomu piše A. K. Miošić:

"I da se posve ne izgube od stari vitezova uspomene, Gosp. Bòg dao je našemu narodu taku pamet naravnu, da onò, što drugi narodi uzdrže u kñigam, oni uzdrže u pameti pivajući na sobetim, dernecim i po svim mistim, kuda putuju, pisme svoji krala, bana, vitezova i vrsni junaka, koje premda nisu posve istinite, ništa ne mañe imà svaka dobar temel od istine."¹

Istraživanja usmene baštine iz okolice Mostara uglavnom su vezana za studijska istraživanja i radove pod mentorstvom prof. dr. Marka Dragića. Jedan od tih radova objavljen je u časopisu *Stolačko kulturno proljeće*

¹ KAČIĆ MIOŠIĆ, ANDRIJA: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 7.

pod nazivom "Suvremene etiološke predaje iz okolice Mostara."² Drugi rad baziran na raznolikosti usmeno-književnih vrsta objavljen je pod naslovom "Prinosi hrvatskoj usmeno-književnoj baštini u mostarskom kraju" u časopisu *Hercegovina* (br. 24., 2010.).³ Ovaj rad obuhvatio je šesnaest usmeno-književnih vrsta upućujući na opravdanost istraživanja i na daljnji istraživački rad na terenu.

Iz dosad objavljenog i prikupljenog usmenog stvaralaštva iz Hercegovine, razvidno je da se ono razvijalo u raznolikosti vrsta i oblika (u ovom radu ih ima 24) sukladno cjelokupnom hrvatskom usmeno-književnom korpusu. U svom tematskom bogatstvu očitovana je mitska kultura koju su Hrvati donijeli iz pradomovine, primljeno kršćanstvo i burna povijest, a sve to u sintezi s kolektivnim iskustvom, izrazito etički, domoljubno i emotivno dimenzioniranim.

Najčešći oblik usmenog izražavanja je lirska pjesma zbog kratkoće i stila pa ih je bilo najlakše kazivati. "Od početka svoje pismenosti i književnosti na svome jeziku i pismu (glagoljici) u Hrvata ima ili tragova ili zapisa lirskoga usmenog fenomena. Najlakše se čuva kad je iskazan u stihovanom iskazu jer stih postojano čuva tradiciju. Stihovano, ako je po mjeri i u skladu sa sustavnom vrijednosti većeg broja korisnika i u usmenoj predaji ostaje stoljećima uščuvano."⁴ Od svog prastanja hrvatske lirske pjesme upile su u sebe sav kulturni naboј koji je tipičan za hrvatski narod, sva duhovna vrenja od rođenja, preko bitnih događaja u životu, do smrti.

Epske pjesme tematski su očuvale vrijeme turske okupacije, nacionalne junake, hajduke i uskoke. Otpor i želja za slobodom rasla je kroz epski deseterac pa je opjevani junak mogao biti iz najudaljenijih hrvatskih krajeva.

Hrvatska usmena priča je najdominantnija prozna vrsta, a očuvala je povijesnu predaju, legendom uvijenu istinu i život, ali i humorom obojenu zbilju.

Retorički (govornički) oblici (basme, zdravice, brzalice, brojalice, blagoslovi, kletve) i mikrostrukture (poslovice, zagonetke) također su bili česti izražajni oblici. U svojoj kratkoj i sažetoj formi izricali su životne mudrosti ili na ironičan način prezentirali ljudske slabosti.

² DRAGIĆ, MARKO i ŠKOBIĆ, MARIN, "Suvremene etiološke predaje iz okolice Mostara", *Stolačko kulturno proljeće*, Matica hrvatska, ogranač Stolac, God. IV., 2006., str.153. – 162.

³ KLJAO-RADIĆ, MARINA, "Prinosi hrvatskoj usmeno-književnoj baštini u mostarskom kraju", *Hercegovina*, br. 24., Narodna knjižnica Mostar, 2010., str. 175. – 200.

⁴ BOTICA, STIPE, *Usmene lirske pjesme, Stoljeća hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 18.

Klasifikacija usmeno-književnog stvaralaštva u ovom radu kao i onom prethodnom, "Prinosi hrvatskoj usmeno-književnoj baštini u mostarskom kraju" u časopisu *Hercegovina* (br. 24., 2010.), u suodnosu je s klasifikacijom prof. dr. Marka Dragića koju je on koristio u usmenoj poetici.⁵

1. Usmene lirske pjesme

Lirska pjesma nastala je u agrafijskoj fazi ljudske duhovnosti kao svojevrsna poruka koja je oblikovana u pjesničke (osjećajne) slike tijesno povezane s neposrednom stvarnošću. Veza između lirskog izraza i kolektivne subjektivnosti najviše je izražena u usmenom stvaralaštvu. Ta veza je svojevrsna forma običaja kroz koje se eksplorira subjektivno reagiranje, društveno prihvatljivo, kako bi na taj način preraslo u ustaljeni običaj. Zato su usmene lirske pjesme pretežito bez naslova. On im nije bio potrebit jer je prigoda otkrivala naslov, a pjesmu je vodio nadareni pojedinac kojem bi se priključili ostali i pjesma bi se ostvarila kao konkretna kolektivna radnja.

Ipak, umjetnička vrijednost lirskog izraza govori da lirska pjesma nije samo kolektivna govorna poruka običajno uokvirenih duhovnih stanja. Upravo po mjeri svoje artificijelosti lirska pjesma ostvaruje primat nad drugim književnim vrstama. Ona ih nadilazi u sposobnosti da različite slojeve govornog materijala podredi imperativu simetrije i skladnosti.

I u pisanom jezičnom mediju koji je postao drugi oblik lirske pjesme, ona ne gubi snagu i izražajnost. Nadilazi prosječnu, spontanu, prirodnu reakciju i otvara put umjetničkom izrazu.

Vrijednote lirske pjesme, koje nadilaze gorovne kompetencije ljudske prosječnosti, te brojni motivi, omogućili su joj trajanje u izvornosti, ali i u brojnim inačicama, a sve to zahvaljujući njihovom tvorcu. Taj tvorac, stvaralački duh, kako je Šenoa govorio: "Genij našega naroda neima nigdje ljepšeg izraza nego u narodnoj lirici."⁶

1.1. Svjetovne usmene lirske pjesme

Tematska raznolikost i uloga lirskih pjesama u svakodnevnom životu odredila je njihovu klasifikaciju na svjetovnu i vjersku usmenu liriku.

⁵ DRAGIĆ, MARKO, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Fakultetski udžbenik, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu, Akademska godina 2007/08.

⁶ ŠENOA, AUGUST, *Usmene lirske pjesme, Stoljeća hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 25.

Svjetovne lirske pjesme odlikuju se raznovrsnošću oblika i motiva, bogatstvom stilskih figura, ponajprije kontrasta, metafora i usporedbi, a sve to u živoj sprezi osjećaja i snazi riječi. Od svjetovnih pjesama u okolini Mostara prepoznajemo sljedeće lirske vrste: posleničke, ljubavne, uspavanke, tužbalice, rodoljubne, šaljive, napitnice vinske i gange (natpjevavanja).

1.1.1. Posleničke pjesme

Nastanak ovih pjesama seže u pradavna vremena kada je čovjek živio isključivo od poslova u prirodi. Da bi lakše podnio težak fizički rad u predasima je pjeval.

Ponekad se pjesmom i poticalo na rad, nagovještavao skori dolazak poslova u polju zajedno s dolaskom proljeća.

DOLAZAK PROLJEĆA

*Istopili se snjegovi
Na planinskoj strani
Zapjevalo slavuj
U lugu na grani.*

*Nestalo je bijelog snijega
Ode ciča zima
Pa već bijelih visibaba
U obilju ima.*

*Kaži cvijete bijeli
Da li jošte spava
U zemljici
Il' će procvasti ljubičica plava?*

*Ako spava,
Zvončićem je ti probudi
Reci već je željno
Svuda rade ljudi.⁷*

⁷ Zapisao Marino Čuljak 2009. u Mostaru. Pjesmu je čuo od bake Dragice (djev. Marić) Marić, rođ. 1938. u Gorancima, gdje i sada živi.

ČUVAM OVCE

*Na tom polju ne plaših se ljuta vuka
Samo da se napasu stada puka.*

*Čuvam ovce na livadi sama
Niko nema od naših čobana.*

*Samo Rade što livadu kosi,
A ja mu vodu nosim...⁸*

1.1.2. *Ljubavne pjesme*

Ljubavne lirske pjesme su najbrojnija lirska vrsta. One prezentiraju važnost i vrijednost ljubavi, njezino poštovanje i izdizanje do svetosti.

Često su roditelji birali svojim kćerima i sinovima bračne partnere što je nerijetko lomilo srca mladih ljudi, ali i srca njihovih roditelja kada bi osjetili da im djeca nisu sretna.

CMILJA JE MAJCI PLAKALA

*Cmilja je majci plakala
Ne daj me majko daleko
Osta mi cvijeće nejako
Nema ga 'ko zalijevati.*

*Ja ću ga kćeri zalijevati
Ujutro hladnom rosom
Na podne hladnom vodom
A na večer svojim suzama.⁹*

Inačica stare usmene hrvatske pjesme *Budila majka Ivana* u svom sažetku svjedoči sigurnost hercegovačkog mladića u djevojčin dolazak i njezinu ljubav.

⁸ Zapisao Patrik Topić 2010. po kazivanju djeda Mate Bošnjaka, rođ. 1937. u Širokom Brijegu, a živi u Ilićima.

⁹ Zapisala Antonija Marić 2011. u Mostaru po kazivanju bake Mare (djev. Stojkić) Knezović, rođ. 1941. u Gorancima, a sada živi u Mostaru.

BUDILA MAJKA IVANA

*Procvala grana ljiljana
Budila majka Ivana:
"Ustaj, sine Ivane!
Djevojke dvorom prolaze..."
"Nek prolaze majko
Moja proći ne će!"¹⁰*

1.1.3. Uspavanke

Među najstarije lirske pjesme ubrajaju se uspavanke. Njih poznaju prvobitne zajednice svih naroda i svih civilizacija. Uspavanke su najčešće pjevale majke, bake ili sestre da dijete prije usne. U uspavankama su najčešći kršćanski motivi, a neke imaju mitskih elemenata. One su u ritmu brojalica uvodile djecu u san. Često su uspavanke imale i elemente romanci.

Uspavanka malog 'Rvatina ima isključivo rodoljubnu tematiku. Nastala je iz želje da se nadvlada neprijatelj (Turci).

USPAVANKA MALOG 'RVATINA

*Majka sina u bešici nina,
ninajući pjesmu zapjevala:
Nini paji sine 'Rvatine,
Resti majci do konja viteza,
Do viteza i do bojnog kopљa
Dušmani ti pod nogama bili
K'o tvom đogi u pločama klinci.¹¹*

U vrijeme kada su ljudi cijelodnevno naporno radili, vrijednost sna maloga djeteta za počinak i odmor starijih imao je nemjerljivu vrijednost.

VOZI BAKA TROJA KOLA SANKA

*Vози бака троја кола санка,
купује их златом Милке мајка:*

¹⁰ Isto.

¹¹ Zapisao Marko Golemac 2009. u Mostaru po kazivanju bake Ljubice (djev. Golemac) Čarapina, rođ. 1946. u Vrdima gdje i sada živi.

„Pošto, bako, troja kola sinka?“
„Troja kola četiri dukata.“

*Kupi majka troja kola sinka,
Te ih Milki pod glavicu meće.¹²*

1.1.4. Tužbalice (*naricaljke, tužaljke*)

I ove pjesme sežu u najstarija vremena. Njihova svrha bila je oplakivanje pokojnika, a sadržaj pjesme ovisio je o dobi pokojnika, uzroku smrti i odnosu pokojnika s onim tko je naricao. Često su i siročad, koja su ostajala sama zbog smrti prerano izgubljenih roditelja, oplakivana zajedno s osobom koja je također izgubila nekoga ili bila u vezi s pokojnikom, a od nje se očekivalo da ih prihvati.

NA LIPARU PRVA VEČER

*Jeste li mi rod siročići mali,
Il' su i vas možda jadi otrovali.*

*Pa dođošte da kad ljude znamo
Da se i mi malo bolje upoznamo.*

*U dvopjevu tužnom pjevajući sjeti:
Mi smo male al' smo znale
Da nas ne će ni'ko htjeti, ni'ko smjeti
Tako voljeti kao ti, ciju ći.*

*Ptice moje male jadni sirotani
Davno su me prošli moji lijepi dani.*

*Uvelo je cvijeće, odbjegao maj
A na duši osta k'o skrhana biljka
Il' k'o tužan miris uvelog bosiljka
Jedna teška rana, težak uzdisaj!¹³*

¹² Zapisala Gabrijela Markotić 2010. u Mostaru po kazivanju Stojke Buhač (djev. Buhač) rođ. 1927., a sada živi u Vinkovcima.

¹³ Zabilježila Matea Krtalić 2008. u Mostaru, po kazivanju djeda Franje Krtalića.

1.1.5. Rodoljubne pjesme

Progon Hercegovaca bio je stalni povijesni usud ovoga naroda. Nagon za opstankom često ga je odvodio u tuđe, daleke zemlje odakle je čeznuo za zavičajem i svoju nostalgičnu bol pretakao u stihove.

S ONE STRANE PLIVE

*S one strane Plive
gajtan travu raste
po njoj pasu ovce
čuvalo ih momče.*

*U tuđemu svijetu
nigdje nikog svoga
bez brata i seje
bez jaran djevojke.*

*Momče tužno plače
još tužnije jeći
svaka tuđa zemlja
tuga je golema.¹⁴*

Zbog stalnih progona, hercegovački čovjek jače je i snažnije osjećao ljubav prema domovini; njegovo domoljublje himničkog zanosa postalo je prepoznatljivo, a ljepota njegovog zavičaja, sela ili grada uzvišena.

MOSTAR ,

*'Ko bi mog'o otpjevati redom
Sve ljepote divnoga Mostara,
Zar se čudiš, srce, što ga ljubim
S ljubavlju sinovskoga žara?*

*O, sve što ima na ovome svijetu,
Ništa je ako nema medobajnog raja,*

¹⁴ Zapisala Ivona Knezović 2009 u Mostaru po kazivanju svoje bake Jele (djev. Đinkić) Knezović, rođ. 1933. u Gorancima, a živi u Rodoču.

*Bistre vode i svježega zraka
Što čovjeka sa zdravljem opaja!*

*'Ko ga gleda, život mu se mladi
A duša mu u nasladi pliva,
Svaki kraj mu i svako mjestance,
Zadivljene oči podražuju.*

*S voćem, vodom i ostalim miljem
On je druga Sirija na sv'jetu,
Sva'k bi rek'o da je rajska bašča
'Ko ga vidi u majskome cvijetu.*

*S dvije kule velika čuprija
Pružila se preko rijeke same
Te sa svojim velebnijem lukom
Pričinja se poput duge sjajne.¹⁵*

Domovinsku ljubav u sintagmatskoj vezi dom – domovina koju je Kranjčević poistovjetio imamo i u lirskoj narodnoj pjesmi *Moja domovina*. Ova pjesma posjeduje stilske odlike i elemente romance i pastorale. Ona slavi život u prirodi, ona uzdiže osjećaje radosti i ljubavi prema domovini – rodnom kraju.

MOJA DOMOVINA

*Gdje ptičice miloglasnim
Glasom pjevaju,
Gdje pčelice cvijećem krasnim
Vrhom šetaju:
Ondje moja domovina
Ondje mili stan,
Mladost moja gdje nevina
Blag uživa dan.*

*Gdje gorice i dolovi
Skladno s' mijenjaju*

¹⁵ Zapisao Marin Ostojić 2010. u Mostaru po kazivanju svoje bake Božice (djev. Beljo) Ostojić, rođ. u Ograđeniku 1947., a sada živi u Mostaru.

*I čovjeku predmet novi
Vazda davaju:
Ondje moja domovina
Ondje mili stan,
Mladost moja gdje nevina
Blag uživa dan.*

*Gdje brdine s lozicami
Vinskim pune su,
I doline šumicami
Gustim rodne su:
Ondje moja domovina
Ondje mili stan,
Mladost moja gdje nevina
Blag uživa dan.*

*Gdje bogato njive plode
Žitom različnim
Perivoji voćem rode
Sočnim i dičnim
Ondje moja domovina
Ondje mili stan,
Mladost moja gdje nevina
Blag uživa dan.*

*Miomirisna gdje trava
Kiti livade
I obilnu hranu dava
Za janjce mlade:
Ondje moja domovina
Ondje mili stan,
Mladost moja gdje nevina
Blag uživa dan.*

*Gdje pastiri kod svog stada
Krasno sviraju
I gizdave zvijezde rad
Uz nji' igraju:
Ondje moja domovina
Ondje mili stan,*

*Mladost moja gdje nevina
Blag uživa dan.*

*Gdje studene vrutak vode
Krijepe putnika
Ondje su mi sve slobode,
Raja prilika:
Ondje moja domovina
Ondje mili stan,
Mladost moja gdje nevina
Blag uživa dan.*

*Gdje Hrvati davorije
Gorom pjevaju;
Hrvatice tamburaju
Rad otpjevaju:
Ondje moja domovina
Ondje mili stan,
Mladost moja gdje nevina
Blag uživa dan.*

*Gdje zmajevi od dvije glave
S hrabrim junaci
Raduju se sjajne slave
Davor vojaci:
Ondje moja domovina
Ondje mili stan,
Mladost moja gdje nevina
Blag uživa dan.*

*Koji takvu domovinu
Ne bi ljubio,
Tko li majku sva jedinu
Ne bi slavio?
Ljubimo dakle domovinu
Ljubimo mili stan
Gdje nam prva mladost sinu
I rođeni dan!¹⁶*

¹⁶ Zapisala Marija Zlomislić 2011. u Mostaru po kazivanju djeda Ante Džidića, rođ. 1936.u Gorancima, a živi u Mostaru.

1.1.6. Šaljive pjesme

Šaljive pjesme nastajale su iz potrebe uveseljavanja na sijelima ili kod obavljanja svakodnevnih poslova. I ove pjesme anticipirale su u sebe zbilju koja je prerušena u humor postajala podnošljivija.

Najčešće su ismijavale negativne ljudske osobine i slabosti. Snagu i sugestivnost ovih pjesama određivao je izbor nositelja tih mana. Kada je to bio osvajač, pjesma je dobivala na značaju, ali je i život s tako "obezvrijedenim" neprijateljem bivao podnošljiviji:

ŽALOST I VESELJE

*U mog age u mog bega
Sve je žalosno,
Da je zašto,
Već nizašto, p'jevca nestalo.*

*U mog age u mog bega
Sve je veselo,
Da je zašto
Već nizašto, p'jevca našli su.¹⁷*

1.1.7. Ganga (dvostisi)

U okolini Mostara, u skrovitom krilu Čabulje i Čvrsnice u selima Goranci, Đubrani, Vrdi i Drežnica ganga nikada nije utihnula. Mnogobrojni su primjeri ovog dvostihognog pjevanja koje sublimira sve elemente lirske vrsta i tema: od ljubavnih, do domoljubnih, pejsažnih, šaljivih, sa snažnim životnim porukama iznimne umjetničke vrijednosti.

Gotovo sve gange ispjevane su ikavicom što otkriva bogatstvo hrvatskih govora štokavske osnovice s osobinama mjesnog idioma koji je danas gotovo potisnut.

SUVO PANJE

*Suvo panje pustilo je granje
rastasmo se ja i moje janje.*

¹⁷ Zapisao Marko Golemac 2009. u Mostaru po kazivanju bake Ljubice (djev. Golemac) Čarapina, rođ. 1946. u Vrdima gdje i sada živi.

*Jezero voda je, ustaj mala zora je
ustaj curo ne spavaj!*

*Tambura se čuje iza briješa
to sviramo ja i moj kolega.*

*Stare staze ponovo se gaze
stare lole ponovo se vole.*

*U birtiji liječim stare rane
ne idem kući dok zora ne svane.*

*Jezero voda je, ustaj mala zora je
ustaj curo ne spavaj.¹⁸*

ODLACI U TUĐINU

*Ameriko ne imala sreće
mnogi od nas vratiti se ne će.*

*Ameriko proklinjem ti pute
'ko je kaza' da se ide u te.*

*Ameriko zemljo kauboja
po tebi će gazit nogu moju.*

*Austrija, Švedska i Kanada
to je moja u životu nada.*

*Barabit ču još ovoga lita,
Onda glavom priko bila svita.*

*Da znaš majko kako ti je meni
gorak kruv je u tuđoj zemlji.*

*Stalno pivam, a srce neveselo
Meni fali moje milo selo.*

¹⁸ Zapisao Josip Soldo 2009. u Mostaru po kazivanju bake Drinke (djev. Damjanović) Damjanović, rođ. 1953. u Ljutom Docu, gdje i sada živi.

*Evo čaće okrpljeni gaća
Dok ne dođu iz Njemačke braća.¹⁹*

MOMAK ZA ŽENIDBU

*Mene moja upitala mama,
Hoćeš li se ženit ovih dana.*

*Misliš mama da je to lako,
Ja hoću, al' cure nikako.*

*Svaka bi se udati htjela,
Al' ne za mladića iz sela.*

*Nitko ne će moja konjska kola,
Nit' da čuje za konja i vola.*

*Sve bi one šetale po gradu
Plele, vezle u debelu hladu.*

*Moja mama bolje je ovako,
Moja njiva, moje stado svako.*

*Nek' se one šetaju po gradu
Ja ostajem na svom imanju.²⁰*

GANGO MOJA TRADICIJO STARA

*Gango moja tradicijo stara,
ti si lipa da ti nama para.*

*Gango moja u mom zavičaju,
sad te mladi zapivat ne znaju.*

*Ja ču pivat, pivat je milina,
i naša je pivala starina.*

¹⁹ Zapisao Marko Golemac 2009. u Mostaru po kazivanju bake Ljubice (djev. Golemac) Čarapina, rođ. 1946. u Vrdima gdje i sada živi.

²⁰ Zapisao Tino Soldo 2009. u Mostaru, a pjesmu je čuo od svog djeda Jure Turudića rođenog 1935. u Služnju gdje i sada živi.

*Korizma je, oprosti mi Bože,
bez pivanja živit se ne može.*

*Nema više volova vilaša,
običaja, ni dobri gangaša.*

*Otkad nismo zapivali rode,
na Risovcu kod studene vode.*

*Volim tebe zapivati gango,
neg' zaplesat valcer ili tango.*

*Gango moja, i moj did te piva,
pa ču i ja, dok me bude živa.*

*Gango moja, i ti si pri kraju,
mi smo zadnji koji te pivaju.²¹*

NEMA BRATA NE RODEĆ' GA MAJKA

*Koliko smo zapjevali puta,
moj kolega, moja rano ljuta.*

*Evo braće 'ko za braću pita,
sinoć braća došla iz komita.*

*Mi smo braća ne hrani nas čaća,
već nas društvo djevojačko plaća.*

*Nema brata ne rodeć' ga majka,
ni kolege bez svog rodijaka.*

*Rodi, majko, još jednoga sina,
da ja imam s kim popiti vina.*

*Sedam braće ka' sedam ptića,
nema ovakvih u selu mladića.²²*

²¹ Zapisala Marija Zlomislić 2009. u Mostaru po kazivanju djeda Ante Džidića, rođ. u Gorancima 1937., a sada živi u Mostaru.

²² Isto.

PIŠEM PISMO, TINTA MI SE PROLI

*Je l' ti žao što si pis'o lolo
da ti platim dinar svako slovo.*

*Meni dragi iz vojske piše
ti si moja i ničija više.*

*Moj dragane, slikaj se u zlatu
sliku twoju nosit će o vratu.*

*Pišem pismo, tinta mi se proli
daleko je onaj što me voli.²³*

JA BARABA, CILO SELO ZNADE

*Bećar jesam još da imam para
znala bi me četiri kotara.*

*Bećar pije po nedjelju dana
pa ga nikad ne zaboli glava.*

*Evo su se sastali bećari
da ni jedan za kuću ne mari.*

*Oj, barabo, bojiš li se Boga?
Bojim Boga, a više nikoga.²⁴*

MALA MOJA

*Mala moja tko te takvu rodi
tvoj me pogled u srce pogodi.*

*Ja u crkvi mala na me pade
okle mi je Majka Božja dade.²⁵*

²³ Zapisao Ivan Sušac 2009. u Mostaru, a pjesme mu je kazala baka Ivica (djev. Aničić) Marić, rođ. 1943. u Gorancima, a sada živi u Mostaru.

²⁴ Isto.

²⁵ Zapisala Ivana Zelčić 2009., a pjesmu je čula od djeda Andrije Knezovića, rođ. u Gorancima 1935., a sada živi u Mostaru.

NASTANAK GANGE

*Gango moja 'ko te izmislio
Škutor Mate Boga ne video.²⁶*

GANGA

*Gdje si moja simpatijo prva
imam nešto pričerati drva!*

*Oj, djevojko s planine
daj mi granu jelovine.*

*Da zakitim svoju kapu
pa da idem komandantu!*

*Kuća moja zaključana žicom
zato mene zovu propalicom!*

*Oj, djevojko materina Mare
tvoja ljubav meni za dinare!*

*Oj, djevojko materina Mara
bi li pošla za mene bećara?*

*Mala moja ima škrinju grunding
kad je otvorиш u njoj samo puding.*

*Mala moja loži kreka vesu
kad zapjevam kaže da sam bleso.*

*Mala moja vozi karavana
ja u fici ne mogu je stići.²⁷*

²⁶ Zapisao Marin Marić 2009. u Mostaru po kazivanju svoga djeda Zdravka Pandže rođ. 1946. u Raštanima gdje i živi.

²⁷ Zapisao Gabriel Mišić, a pjesme čuo od svoje majke Dinke (djev. Nakić) Mišić, rođ. 1966. u Čitluku, a živi u Mostaru.

OSTAVIT ĆU TAMBURU

*Svakog dana meni majka govori
oženi se sine, tamburu ostavi*

*Ostavit ću tamburu
kad me prsti zbole ili kada me ne bude*

*Djevojci sam svakoj srcem pjevao
ljubavne im jade pjesmom liječio*

*Ostavit ću tamburu
kad me prsti zbole ili kad me ne bude*

*Tajnu mog života tamburica zna
tisuću je puta sa mnom plakala*

*Ostavit ću tamburu
kad me prsti zbole ili kada me ne bude.²⁸*

IMAM LOLU, NIJE MI PO VOLJI

*Dođi diko i dovedi kolegu
lijep kolega zavoljet ću njega.*

*Dođi dragi u koje ćeš doba,
moja ti je otvorena soba.*

*Imam lolu nije mi po volji
s njim ću sjedit', dok ne dođe bolji.*

*Puna lampa izgorjela gaza
dok mi draga svoje jade kaza.²⁹*

²⁸ *Isto.*

²⁹ Zapisao Ivan Sušac 2010. u Mostaru, po kazivanju bake Ivice (djev. Aničić) Marić, rođ. 1943. u Gorancima, a sada živi u Mostaru.

OJ, GORANCI SELO NA VIDIKU

*Oj, Goranci, selo na vidiku
U vama sam zamjerila diku.*

*Oj, Goranci, poviše Mostara
U vama je život za bećara.³⁰*

U BARABE

*Pjevaj brate, pjevat je milina
i naša je pjevala starina.*

*Nema raja bez rodnoga kraja,
Ni miline bez Hercegovine.*

*Kućo moja zaključana žicom,
Zbog tebe me zovu pijanicom.*

*Kućo moja čađavu ti gredu,
Sve sam prodo i ti si na redu.*

*Oj, Kameno ne bi te volio,
Da se u tebi nisam rodio.*

*Rodila me majka pa me klela,
E, moj sine, sreća mi te srela.*

*Zapjeva mi do mene kolega,
Nek' se ori s one strane brijega.*

*Sve sam svoje popio i prod'o,
Sad ti majko u barabe odo'.*

*Barabiram i pomalo lolam,
Žene nemam ja ovako moram.*

*Nema brata što ne rodi majka,
Ni kolege bez svog rodijaka.³¹*

³⁰ *Isto.*

³¹ Zapisala Matea Puljić-Vlahić 2009. u Mostaru po kazivanju oca Đure Puljića-Vlahića, rođ. 1963. u Kamenoj (Blagaj), a živi u Mostaru.

POGLEDAJDER MALA MOJA

*Pogledajder mala moja
sa prozora je li zora.*

*Ne će zora da svanjava
Dok se dragi ne naspava.³²*

SIJEM ŽITO

*Sijem žito, raste grahorica,
Udaje se mlada djevojčica.*

*Udaje se i to nije šala,
Udaje se za mladog bećara.*

*Kreće svadba sa majčina dvora,
Stara majka zaplakati mora.*

*Ružmarin se savio pa visi,
Mlada cura više nisi.*

*Oj, curice zar ti nije žao,
Ostaviti svoje selo malo.*

*Žao mi je i duša me boli,
Što su jadi kad me dragi voli.³³*

GUSLE MOJE

*Gusle moje, ovamo te malo
'amo i ti tanano gudalo.*

*Da prevučem, da malo zagudim
da mi srcu oda'ne u grudim'.*

³² Zapisala Andrea Bošnjak 2008. u Mostaru po kazivanju djeda Ilike Knezovića rođ. 1935. u Kalašinu (Goranci), a sada živi u Mostaru.

³³ Zapisao Matej Novak 2010. u Mostaru po kazivanju bake Radice (djev. Soldo) Novak, rođ. 1939. u Knešpolju, a živi u Pologu.

*Ta puno je i prepuno sreće
čudo divno što ne pukne veće.*

*Zoro bijela sunce ogrijano
lisna goro, polje obasjano.*

*Cvijeće milo, roso, bistro vrelo
pa ti još si čedo moje bijelo.*

*'Ko da gledne čarne oči tvoje
pa u srcu da mu ne zapoje!*

*A svijete mio i premio
krasno li te Višnji udesio.*

*Samo, samo da još mri'eti nije!
Al' već neka kad ionako nije.*

*Danas sutra čas će udariti
jarko sunce meni zakloniti.*

*Iz ruka mi jasne gusle trgnut'
moje tijelo pod zemlju vrgnut'.*

*Al' što pjevah ne će propanuti
nakon mene to će ostati.*

*Dok se poje, dok se vince pije
dok se kolo oko svirca vije.*

*Dokle srce za srcem uzdiše –
e, pa dotle, a kuda ču više!³⁴*

KUKAVICA GORU RAZGOVARA

*Ja vesela kako ne bi bila
stara mi se lola povratila.*

³⁴ Zapisala Maria Zlomislić 2009. u Mostaru po kazivanju djeda Ante Džidića, rod. 1936. u Gorancima. Sada živi u Mostaru.

*Kleto lani, davno ti je bilo
kad je moje dolazilo milo.*

*Kukavica goru razgovara:
"Ko će mene moja majko stara?"³⁵*

MILA MAJKO, PODAJ ME ZA DRAGA

*Majko mila, nemoj mi ga kleti
rekao je da će me uzeti.*

*Mila majko, podaj me za draga
pa da nema ni kućnoga praga.*

*Ne ću majko iz svog sela lole
da mi čuva svaku večer dvore.*

*Voli, majko, koga i ja volim
ako misliš da ti ne obolim.³⁶*

NE BI SVOJE PREGORIO DIKE

*Uvijek plače moja majka stara,
što je mene rodila bećara.*

*Ne bi svoje pregorio dike,
za dolare cile Amerike.*

*Prevari me, oca joj miloga
ja u vojsku, ona za drugoga.³⁷*

SVAKAKVE SU MI GOVORILI RIČI

*'Ko me kudi, kudi me od muke
da mu nisam zapela za ruke.*

³⁵ Pjesmu sam zapisala 2010. u Mostaru po kazivanju Nade (djev. Šunjić) Šunjić, rođ. 1960. u Raškoj Gori, a pjesme je naučila kao dijete u svojoj obiteljskoj kući. Živi u Bijelom Polju.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto.

*Kudilo me dvadeset i troje,
opet mene voli zlato moje.*

*Svakakve su mi govorili riči
samo nisu da me doktor liči.³⁸*

*Daj mi majko kapule i pure
pa ćeš vidit' do najesen cure.*

*Dok smo jeli lugavoga kruha
nije bilo velikog trbuha.³⁹*

1.2. Vjerska usmena lirika

Primivši kršćanstvo, Hrvati su prihvatili i europsku kulturu. Hrvatska vjerska lirika može se pratiti od VIII. stoljeća. Njezina klasifikacija nastala je prema crkvenom godišnjem vremenu pa tako imamo: a) adventske i božićne, b) korizmene i uskrnsne i c) svetačke pjesme.

Ovu podjelu pratile su još molitvene pjesme: jutarnje, večernje, obredne, općinske (preporuke), prenja i versificirane legende.

1.2.1. Korizmene pjesme

Korizma je preduskrnsno vrijeme koje traje četrdeset dana. Započinje na Čistu srijedu, a završava na Veliki petak. U korizmi se kršćani pripremaju za proslavu Uskrsa, a to čine postom, molitvom i dobrim djelima.

Osobito su česte korizmene pjesme koje su se molile na Veliki četvrtak, Veliki petak i Veliku subotu.

Na Veliki četvrtak Isus je sa svojim učenicima proslavio posljednji put židovski blagdan Pashu i ustanovio Svetu misu.

MOLITVA NA VELIKI ČETVRTAK

*O dušice virna
Budi u viri smirna*

³⁸ Isto.

³⁹ Isto.

*Kad' podješ s ovog svijeta na oni
Susrest će te Židovi
Džudijski sinovi
Pitat će te: "Čija si
Il' si naša ili Božja?"
"Nisam vaša, već Božja.
Molila sam molitvice
Na blag danak na Veliki četvrtak
Sto amena, sto jezusa,
Sto križića, sto blagih molitvica
Sto se puta prekrstila
U ime Oca i Sina i Duha svetoga
Amen.*⁴⁰

Na Veliki petak Isus je mučen, razapet na križ i umro. Drvo križa dobilo je najveću simboliku i značenje u životu kršćana.

KRIŽ DRVETOM PRIBIJENO

*Križ drvetom pribijeno
Gorkom žući napojeno
Tu dolazi mat' Marija,
mat' Marija Magdalena.
Gleda ruke, gleda noge
Po svem' tijelu rane mnoge.
Modrice mu ispr'ječene
I sve krvlju promiješane.
Ajme, sine, željo moja
Jadna ti je majka tvoja!
Da je znala majka tvoja
Rukam' bi te milovala
Suzam' bi te umivala.
Kuda krvca kapijaše
Tuda cvijeće cvatijaše.
Bog je posl'o dva anđela*

⁴⁰ Pjesmu sam zapisala 2010. u Bijelom Polju po kazivanju Ivanke (djev. Čarapina) Kožul, rođ. 1953. u Zaružju kod Drežnice. Pjesmu je naučila od svoje pok. bake Barbare (djev. Knezović-Lucić) Čarapina, rođ. 1894. u Gorancima. Moli se sto ovih molitvica

*Da tu krvcu pokupe
u kitice iskićaju
i vjenčiće izvijaju.
Nebesa se otvoříš
Anděli se pokloníš
Bogu poklon učiniše.
Sine Božji budi hvaljen
Po sve v'jeke vjekom amen.*⁴¹

1.2.2. Molitvene pjesme

Molitvena pjesma najčešći je oblik vjerske usmene lirike. Hrvatski narod prihvativši kršćanstvo prihvatio je i molitvu kao neizostavni dio svoje svakodnevice: "Nekada su se one redovito molile, govorile ili pjevale u svim hrvatskim domovima, prepunim ukućana i djece, a po svjedočenju mnogih kazivača i kazivačica počele su se osjetnije gubiti nakon Drugog svjetskog rata."⁴²

Marija kao zagovornica svoga sina Isusa bila je darovateljica mnogih milosti – Gospinog ukazanja i predskazanja smrti kako bi se grješnik mogao na vrijeme isповједiti.

O MARIJO OKRUNJENA

*O Marijo okrunjena
Svetim duhom ispunjena
Kad Marija sinka rodi
Sav se narod kršćanski oslobođi
I tri kralja džudijanska.
Sama je Marija govorila:
"Tko bi ovu moju molitvicu molio
Uveče' kasno na liganje
Ujutro rano na ustajanje
Gospa mu se ukazala
Prije smrti na petn'es dana.*

⁴¹ Pjesmu sam zapisala 2010. u Bijelom Polju po kazivanju Nade (djev. Šunjić) Šunjić rođ. 1960. u Raškoj Gori, a pjesme je naučila kao dijete u svojoj obiteljskoj kući.

⁴² DRAGIĆ, MARKO, "Hrvatska usmena književnost u suvremenim zapisima", *Stolačko kulturno proljeće*, Matica hrvatska, Ogranak Stolac, Godište V., 2007., str. 146.

*O, moj grješniče putniče
Opraštaj grijeha
Vrijeme ti je putovati
Zauvijek vjekova amen.*⁴³

1.2.3. Večernje molitve

U okolici Mostara večernja molitva bila je obvezni dio svakidašnjeg kršćanskog života. Vjerovalo se da tko god s Bogom ide na počinak osigurat će sebi i svojoj obitelji dobar san i sretan sutrašnji dan.

VEČERNJA MOLITVA

*Hvala Bogu prođe danak
Prolazi nam slatki sanak
Bože mili prije nek' ćemo leći
Tvoje ćemo ime izreći.
Da nam bude na pomoći
Nastajući ove noći
Da nas svaka bijeda mine
Da nam žarko sunce sine.*⁴⁴

MOLITVA ZA DOBAR SAN

*Idem leći,
Boga reći.
Idem spati,
Boga zvati.
I Mariju Božju mati,
koja će mi pomoći dati.*

*Bog se rodi u ponoći,
pa se diže na nebesa,
na nebesa, na čudesa.
Nebesa se otvorиše,*

⁴³ Pjesmu sam zapisala 2010. u Bijelom Polju po kazivanju Nade (djev. Šunjić) Šunjić rođ. 1960. u Raškoj Gori, a pjesme je naučila kao dijete u svojoj obiteljskoj kući.

⁴⁴ Zapisala Maja Kožul 2010., a čula je od bake Ive (djev. Kljajo) Kožul, rođ. 1909. u Vojnu, umrla 1982.

*andđeli se pokloniše,
hude stvari pobjegoše.⁴⁵*

1.2.4. Prenja (nadmetanja)

Prenja su također poznavale najstarije civilizacije. Ona su moralno-didaktičnog sadržaja i napisana su u obliku dijaloga. Čovjek je kroz razgovor Marije i Nikole uspijevao prepoznati Sotunu postavljajući joj religiozna pitanja – poznavanje temeljnih kršćanskih molitava.

NEDJELJA

*Danas je nedelja
Da se drvo ne đelja.
U kolibi Nikola
S njim je djeva Marija.
Plovili su po moru
Zastala im čamija.
Tad zaviče Marija:
“Ustaj gore Nikola
Pa poviri u knjige
Je l' vihor od mora
Ili poslanje od Boga?”*

*Usta gore Nikola
Pa poviri u knjige:
“Nit' je vihor od mora
Nit' poslanje od Boga,
Već je ovo huda stvar.”
Progovara huda stvar:
“Nisam ja huda stvar
Već sam ja vaš drugar.”
“Kad si ti naš drugar
De nam kaži Očenaš.”
“Očenaš ne umim
Zdravomarije ni pola*

⁴⁵ Pjesmu sam zapisala 2010. u Bijelom Polju po kazivanju Ivanke (djev. Čarapina) Kožul, rođ. 1953. u Zaružju kod Drežnice. Pjesmu je naučila od svoje pok. bake Barbare (djev. Knezović-Lucić) Čarapina, rođ. 1894. u Gorancima.

*Turčina sam dvorila
Nisam Boga molila.”
Tad’ zareče Marija:
“Ustaj gore Nikola
Pa ’no jami za kose
Pa baci u more!”
Usta gore Nikola
Pa ’no jami za kose
Pa baci u more.
Tu Božja zvona zazvonиše
Jedno viče: “Bogu slava.”
Drugo viče: “Bogu hvala.”
Treće viče: “Tak’ i valja!”⁴⁶*

1.2.5. Romarske pjesme

Romarske pjesme su vjerske pjesme koje su pjevale skupine hodočasnika. Hodočašće je uvijek bilo dio kršćanske tradicije i kulture koje je spašavalo vjernike od propadanja duše i tijela, tj. osiguravalo im oprost grijeha i vječni život u nebu. Poznata su stalna hodočašća hrvatskog naroda i onda kada je to bilo vrlo opasno i kada nije bilo prijevoznih sredstava kao danas. Hodočastilo se pješice do Rima i Svetе Zemlje.

SPAS DUŠE

*Život kratak smrt je stalna
Ja joj ne znam dan ni čas
Ako vrijeme gubim sada
Može propast i moj spas.*

*Samo jednu dušu imam
Nju mi dade vječni Bog
Propadne li ona ludo
Nema većeg zla od tog.*

*Bog me vidi, Bog će sudit
Ili pak’o ili raj*

⁴⁶ Isto.

*Il' u paklu strašan oganj
Il' u raju vječni sjaj.*

*Sve se jednoć svršit mora
Samo vječnost ostaje
Vječna slava spašenima
Vječne muke za sve zle.*

*Raspeti moj Spasitelju
Duši mojoj sada daj
Pokajanje, oproštenje,
Poslije smrti vječni raj.⁴⁷*

2. Epska poezija

U hrvatskoj usmenoj književnosti epsko pjesništvo razvilo se dosta kasno, koncem XV. stoljeća. Po svojoj strukturi epsko pjesništvo se bitno razlikuje od drugih usmenih vrsta ili rodova. Redovito dug narativni oblik pjesme u svojoj opširnosti opisuje važne osobe ili prijelomne događaje iz povijesti.

Nastanak epskih pjesama uvjetovan je društvenom zajednicom, tj. odnosom u kojem se nalazi djelo prema zajednici u kojoj nastaje. Epske pjesme redovito govore u ime cijele zajednice i to o stvarima i događajima koji su za tu zajednicu vrlo bitni: "Najopćenitije bi se moglo kazati da ono uvijek pripovijeda o borbi za opstanak, bez obzira na to imaju li njegovi junaci lokalno, plemensko, nacionalno, nadnacionalno ili kozmičko značenje."⁴⁸ Zato u epškim pjesmama više nego i u jednim drugim, progovara samosvijest zajednice u kojoj pjesma nastaje. Stoga se epska pjesma javlja samo onda kada je povijesna zbilja treba i kada je vrlo bitno da u određenim društvenim situacijama ona bude jasno određena i iskristalizirana.

Tragovi epske pjesme u Hrvata nalaze se na stećcima, a kasnije ih prepoznajemo kao "skladne i slatke bugarkinje" u *Osmoru* Ivana Gundulića, a bilježe ih i pišu u stihu narodne epske pjesme Matija Antun Reljković i Andrija Kačić Miošić. U prikupljanju epskih pjesama istakli su se franjevci:

⁴⁷ *Isto.*

⁴⁸ PAVLIČIĆ, PAVAO, "Epsko pjesništvo", *Uvod u književnost*, Globus, Zagreb 1988., str. 413.

Ivan Franjo Jukić, Grgo Martić i Marijan Šunjić. I brojne knjige, časopisi i zbornici očuvali su epsko pjesništvo Hrvata Bosne i Hercegovine, a ono je usko vezano s opstankom zajednice i njezini junaci imaju nacionalno značenje.

U vrijeme komunizma samosvijest hrvatskog naroda, bila je pod budnim okom režima; pa je rad na prikupljanju usmenog stvaralaštva bio zabranjivan i progonjen. Osobito je bilo opasno zapisivati epske pjesme, ako su njihovi junaci rasplamsavali domoljubni zanos hrvatskog naroda. Zato je i rad Nikole Vujanovića koji je surađivao s Milmanom Parryjem ostao nevrjednovan i ovijen velom tajne.⁴⁹

Epsku građu na našim terenima najviše su prikupili Slovenac Matija Murko i američki znanstvenici Milman Parry i Albert B. Lord.

Od naših istraživača treba spomenuti osim M. Murke, još i Maretića, Z. Dukata, M. Kravara, S. Petrovića, M. Bošković – Stulli i J. Kekeza. Prikupljački rad epskih pjesama u Hercegovini u novije vrijeme obilježili su: Pavlo Andželić, Andelko Mijatović i Marko Dragić.

2.1. Epske pjesme u povijesnom kontekstu

Kako je spomenuto, epske pjesme javljale su se samo u nekim povijesnim okolnostima i vremenima. Za hrvatski narod to je vrijeme turske okupacije i njihovog "strašnog zuluma". I danas se u Hercegovini može čuti od starijih ljudi: "Ned'o ti Bog turskog zuluma." Većina epskih pjesama upravo je tematski vezana za to vrijeme. Otpor protiv stoljetnog strašnog osvajača urođio je hajdučijom i ustancima.

Mijat Tomić – glasoviti, najomiljeniji narodni junak

Mijat Tomić (po usmenoj predaji) rođen je u duvanjskom selu Brišniku, a prvi tiskani podatak o Mijatovom podrijetlu nalazimo kod fra Filipa Grabovca koji u svom djelu *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga iliti rvackoga* kaže: "(...) samo ovo oču spomenuti, kako posli Tomića Mijata iz Duvna nije bilo već pravoga ajduka ni će već biti."⁵⁰ Po predaji Mijat je rano ostao bez roditelja i othranio ga je stric Niko. Kada je odrastao,

⁴⁹ Vidi tekst ANKICE Bošković "Najveći sakupljač epike prve polovice XX. stoljeća Nikola Vujinović", *Stolačko kulturno proljeće*, Matica hrvatska, Ogranak Stolac, Godište V., 2007., str. 194.

⁵⁰ MIJATOVIĆ, ANDELKO, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću* (II. izdanje), Naša ognjišta, Duvno, 1996., str. 14. i 15.

otišao je u najam kod bega Kopčića i kod njega je čuvao ovce. Bio je tako jak i snažan da nitko nije smio s njim ući u natjecanje kada je snaga bila u pitanju.

Oko Mijatovog odmetanja u hajduke postoji više predaja. Najčešći uzrok vezan je za Mijatovo barjaktarstvo u svatovima bega Kopčića ili otimanje njegove livade Jabuke.

Mijatova družina (oko 60 hajduka) prepolovila se kada je on pred njima oderao živog jarca i rekao im: "Koji god od vas mojih drugova ne bi mogao ovako podnijeti da ga dušmani živa oderu, onaj nije za moje družine."⁵¹ Sutradan je ostala samo polovica hajduka što se često spominje kao broj njegove družine.

Sl. 1. *Mijat Tomić*, rad slikara Karla Mijića, oko 1930.
Vlasništvo obitelji pok. prof. Rengjea u Zagrebu.

Pjesma *Mijat Tomić i Mujo Baledžija* govori o jednom od brojnih hajdučkih pothvata Mijatove družine – presretanje turskih karavana i otimanje blaga.

⁵¹ Nav. djelo, str. 20.

MIJAT TOMIĆ I MUJO BALEDŽIJA

Četu kupi Tomić Mihailo
Četu kupi po Duvnu širokom,
Te se diže k Vranu na planinu.
Kada bili na Vranu planini,
Broji četu Tomić 'arambaša,
Broji četu te joj progovara:
„Bora vami, braćo, druzi moji!
Mirno doma živiti ne mogosmo
Od zuluma bijesnih Turaka.
Evo nama zelene planine
Gdje ćemo se Turkom osvetiti.
Bog nas vidi i naš Vidovdane!“
Malo vrijeme postajalo bješe,
Zuči gora od junačkog glasa
Da opada s jelovine listje.
Opet Mijo tiho besjedio:
„Bože mili, čuda golemoga,
Otkud, junak, puška ga smjerila,
Nije l' ovda Mujo Baledžija
Nagazio po nesreći svojoj,
Da izgubi danas mrtav glavu,
Koji 'no je mnoge pogubio.“
Brže Mijo društvo naperio
Postavio tri busije silne
A u svakoj po deset junaka.
Ugleda se junak na đogatu
Kroz goricu k'o na b'jeloj vili
A za njime trides' kiridžija.
Kad na prvu Mujo nagazio,
Na njega se vatra oborila,
Ali njemu ni pera slomila,
Jere Mujo haje i ne haje,
Neg' pop'jeva da se gora trese.
Kad to vidi Tomić Mijovile,
Ciknu gorko kano guja ljuta,
Pa pogleda od druga do druga:
„Vajme braćo, družino mila
Muju zrno ubiti ne može!“

Al' besjedi sestrić Marjane:

„Ajd' ne luduj, Tomić arambaša,
Nije Mujo kopile u majke
Da ga biti oovo ne može,
Naperimo svjetle džeferdare
Da se Ture ne propusti živo.“
Tek što Marjan rječ ispustio,
Kad eto ti na dogatu Muje.
Jal kakav je da ga jad ubio,
Živa vatra iz čela mu s'jeva.
Ruše mu se brci na njedarci,
Sivo perje za turbanom vije,
Pod njim dogo vrišći, propinje se,
Preko sebe b'jelu pjenu baca,
Iz kopita iskre gromne sipa.
Kad ga Mijo zdravo ukobio,
Džeferdaru živi oganj daje,
Puče puška, dogo ljuto vršnu,
A junak se u travicu svali,
L'jepo ga je Mijo pogodio,
Pogodio u čelo junačko.
Puče čelo pusto na četvero,
Osta Mujo u travi zelenoj,
Družba hvata silne bedevije,
Tere vadi čohu i kadifu,
I još k tomu blago nebrojeno.
Čohu mjere od jele do jele,
A dukate kapom Mijatovom.
Tu se braća tridni radovala,
Krvopiju Muju jer sboriše.⁵²

U pjesmi *Mijat Tomić i od Budima paša* opjevana je jedna od brojnih zasjeda, koje je Mijat znao mudro preokrenuti sebi i družini u korist.

Dubravko Horvatić je na temelju povijesne predaje opisao susrete Budim-paše i Mijata Tomića u kojima je paša redovito bio gubitnik – ismijan, ponižen ili opljačkan:

⁵² Zapisala Marija Zlomislić 2010. u Mostaru, po kazivanju djeda Ante Džidića rođ. 1937. u Gorancima. Zna napamet puno narodnih epskih pjesma. Živi i radi u Mostaru.

“Paši od Budima nikada se nije pružila prilika da udari na muke Mijata Tomića. Kad su ga našli, svezana kao vreću, na podu njegova čadora i kada su ga lišili spona, paša je počeo proklinjati hajduke i nabrajati sva poniženja koja su mu nanijeli. Bio je tako ljut, i tako lud, da je kazao svojim pomoćnicima kako su ga hajduci nazvali debelom žabom. Na to su pomoćnici jedva zatomili smijeh, a među sobom su ga počeli zvati Žaba-pašom. Sramota koju je doživio u Bosni i nadimak koji mu je ta sramota pribavila, ponukaše carigradske mogućnike da mu oduzmu čast budimskog paše, te da ga smjestete kao činovničića nekamo u Perziju. Tako nikada više nije imao prilike ni da putuje kroz Bosnu, a kamoli da se osveti Mijatu Tomiću.”⁵³

MIJAT TOMIĆ I OD BUDIMA PAŠA

*Uranio Tomić Mijovile
Prije zore i bijela dana
Oko njega trideset drugara,
Pa družini Mijo govorio:
„Družinice, mila braćo moja,
Evo meni listak knjige dođe
Od onog paše budimskoga.
Zove paša u polje livanjsko,
On je doli na polju zelenu.
Svileni je šator razapeo,
Te on naske na viru pozivilje;
Već družino, draga braćo moja,
Kada sutra bili dan osvane,
Dan osvane i ograne sunce,
Svitlo svoje vadite oružje,
I puškama privijte kremenje,
Otić’ ćemo pašu pozdraviti.”
Kad je sjutra jutro osvanulo,
Opremi se Mijo i družina,
Te eto je niz Prolog planinu,
Usput ih je Mijo svitovao:
“Kad budete pašinu čaboru
Ja ću ući paši pod čabor
Vi stanite okolo čabora.*

⁵³ HORVATIĆ, DUBRAVKO, *Junačina Mijat Tomić*, Znanje, Zagreb, 1998., str. 44.

*Na tanku se oslonite diljku,
A do pola nože potegnite
Te gledajte jedan na trojicu.”
U toj priči prispiše čaboru.
Kad bijahu svilenu čaboru
Mijo skoči paši pod čabor
A družina okolo čabora
Na duge se osloniše diljke
A do pola nože povadiše
A sve gleda jedan na trojicu.
Mijo paši Božju pomoć viče.
Paša mu je privatio zdravljem:
“Da si zdravo, gorska haramijo.”
Tu sidili i iglendisali,
A veli mu paša od Budima:
“Ja, Boga ti, Tomiću Mijate,
Zašto tvoje ne posida društvo,
Društvo je se tvoje umorilo?”
Istače se mali Marijane,
Te govori paši od Budima:
“Ja, Boga mi, paša od Budima,
Neka Miju sva dvori družina
U planini pod jelom zelenom,
Kada Mijo ’ladno pije vino.”
U tom crnu kavu iznesoše,
Te je daju Tomiću Mijatu.
Mijat rukom ’vati se šarpelja
I izvadi plosku javorovu.
U kojoj je pripeka rakija
Te nazdravi paši od Budima.
Al’ mu veli paša od Budima
“Ja ne pijem pripeku rakiju,
Već ja pijem kavu iz fildzana.”
Na njeg’ Mijo oči iskolači
Primiće se paši budimskome.
A kad vidi paša od Budima,
On se maša rukom pod serdžadu,
Te izvadi žezeni’ dukata,
Pa govori Tomiću Mijatu:
“Na to tebi Tomiću Mijate,*

*Te promini družini opanke
I napij se rumena vina,
Da sam znao ne bi te ni zvao.”
Mijo ode pustoj Kamešnici,
Osta paša pod bilim čaborom.
Davno bilo na ljutoj krajini
Davno bilo sad se spominjalo,
A mi bili zdravi i veseli!⁵⁴*

O smrti, pogibiji Mijata Tomića govori se u dvadeset osam pjesama. Njih devetnaest bilježi da ga je izdao njegov kum Ilij Bočovac, a ubio neki Arapin. Mijata je uzeo njegov sestrić Marijan i pokušao ga odnijeti u Vran planinu. Mađutim, on je izdahnuo pred Sovičkim vratima, gdje se na njivi Pošćeci nalazi grob Mijata Tomića.⁵⁵

SMRT MIJATA TOMIĆA

*Na vrh Vrana visoke planine
S družinom se Mijo veseljaše
Rujno vince mostarsko pijaše
Al' eto ti mlado momče dođe,
Ljubi Miji skute i koljena,
Te mu daje listak knjige b'jele.
Knjigu štije Tomić Mihajlo
Knjigu štije, a brkove suče
Kad je bio knjigu pročitao
Družini je svojoj besjedio:
“Evo knjiga, moja braćo draga,
Evo knjiga od mojega kuma
Moga kuma Ilije Bočovca,
U kojoj me ponizno pozdravlja
I zaklinje kumstvom od starine
Da mu dođem u prvu nedjelju
Pa ćemo mi kumstvo potvrditi*

⁵⁴ Zapisala Marija Zlomislić 2010. u Mostaru po kazivanju djeda Ante Džidića rođ.1937. u Gorancima. Zna napamet puno narodnih epskih pjesma. Živi i radi u Mostaru.

⁵⁵ Usp. DRAGIĆ, MARKO, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, Akademска godina 2007/08., str. 355.

*Jer mu ljuba porodila sina
Koja želi da se opet kumi
Ali da vi sa mnom ne idete!"
To družini vrlo mučno bilo
Osobito sestrić' Marijanu.
Kad nedjelja prva osvanula
I Danica lice pomolila
Opremi se Tomiću viteže
Opremi se štono ljepše može
Pak polazi u Doljane ravne
Ka Bobovcu od starine kumu,
I govori svojoj družinici:
"S Bogom braćo, moji sokolovi
Budite mi zdravi i veseli,
Sutra ču se k vama vratiti."
Kad to vidje mali Marijane,
On nikako šutit ne moguše
Neg' Tomiću rječcu izušćuje:
"Moj ujače, naše sunce žarko,
Čudeći se iščudit' ne mogu
I misleći da mislit' ne znadem
Što te sama kum sebi pozivlje?
Što l' ti ne češ da vodiš družine?
Znaš da smo se zaklinjali tvrdo
Da te sama pustiti ne ćemo,
Niti k svome bratu rođenom
A kamo li među Turke kume!
Ja ujače pustit' te ne mogu
Tebi će se štogod udesiti.
Ni u kuma svagdje vjere nije!"
Na to Mijo njemu besjedio:
"Aj, ne luduj moje d'jete drago
Nije Ilija nama dušman bio
Niti će nam kad god postanuti.
Samo s mirom ostanite tude,
Eto mene k vama na večeru."
Pa ti uze šaru na ramena
Te otište strmo niz planinu.
Kada Mijo bješe zamaknuo
Iz dna prsa Mar'jan uzdisaše*

*Ter družini tiho besjediše:
"Jao braćo, sivi sokolovi,
Danas će nam Mijo poginuti
K'o da mu se na zvijezdi piše,
Ja ne mogu već braćo opstati
Nego idem za njim u potjeru,
Ako b' njemu do nevolje bilo
Da mu ima tko pomoći barem."
To izusti, a šaru prihvati,
Tere ode po Tomića tragu
Preko gore dolje u Doljane.
Kada bio u Doljane ravne,
Obazre se Mijat uz poljanu
Te ugleda maloga sestrića.
Gledao ga ter iz glasa viče:
"Drago d'jete sestrić Marjane,
Što si prista za mnom u Doljane?"
Mlad Marjan suze proljevaše
I k'o oca ljupko ga moljaše:
"Moj ujače oprosti ti meni
Želio sam odavna viditi
Tvoga kuma Iliju Bobovca,
Te zato sam za tobom pristao."
Na to se je Mijo nasmijao
Pa u čelo njega cjelivao:
"Dobro, dobro, moje milo d'jete,
Samo dalje vjeran mi ostani!"
Kad dodoše u kumove dvore
L'jepo ih je kume dočekao
S crvenikom od Mostara vinom
I još k tomu bogatom sinijom.
Tu s' junaci kumovski ljubiše
I za zdravlje junačko pitaše,
Te uzimlje Bobovac Ilija,
Punu čašu crvenke vina
Te napija u zdravlje Mijata
I njegova sestrić Marijana.
Malo vr'jeme postajalo bješe
Kad eto ti crnje Arapina
Te Bobove dvore opsjedoše.*

*Kad to vidje kuma Tomićeva
Kad to vidje sama se začudi.
Pa uzima svilenu maramu,
I zamače u crvenu krvcu
Te pronese ispred Mihaila
Ne bi li se Mijo dosjetio
Da ga skoro tužna smrtca čeka
Te da bježi ako bi se moglo,
Ali Mijo o tom' i ne sanja.
Drugi puta maramu pronosi
Ali Mijo okom i ne gleda,
Nego piće s kumašinom vino.
Ali kumi vrlo žao bilo
I treći put pronosi maramu
Niz obraze suzice roneći
Te ovako njemu govoreći:
"U z'o čas si, Mijo, pohodio
Tvoga kuma Bobovca Iliju
Danas ćeš mi poginuti gorko
Na ognjišću tvoje mile kume.
Bježi, kume, ako Boga znadeš
Da prokletstvo ne skloni se nama!"
Kada Mijo kumu razumio.
Tješeći je r'ječcu besjedio:
"Ne plači ti kumo poljubljena,
Ne će tebi Mijo poginuti,
Jer ne može njega sačma biti
Niti sačma, nit' olovo teško,
Neg' srebrna puca sa njedrica!"
To izusti u z'o čas po sebe
Misli Mijo da nitko ne sluša
Al' ga sluša Arap sa pendžera
Koji kad je njega razumio,
Trga tešku pucu sa ječerme,
Pak je meće u šešanu sv'jetlu
Ter udara Miju po srijedi.
Pade junak na zemlјicu crnu
Pade junak, a nebo razgrmi,
Stade vrisak mlade kumovice
I nejakog sestrić' Marijana:*

*"Ah, moj Mijo, moje rane ljute
Nisam li ti jadan govorio
Da ne ideš bez svoje družine.
A ti ne htje mene poslušati.
Šta učini Ilija Bobovče
Šta učini da te grom ubio,
Grom ubio iz vedra neba!
Prokletstvo se Božje okomilo
Na te, na te i na čeda tvoja!"
Već ne može više tugovati
Sa svih strana Turci udariše,
Na posljetku Mijata ubiše,
I navijek se s njime oprostiše.
Jošte Mijo u životu biše
I posljednju rječcu progovara
Jednoć reče: "Jezus i Marija!"
Drugog reče: "Primi Božje dušu!"
A treći put: "Bježi Marijane!"
Kad to vidje mali Marijane
On se skoči na noge lagane
Te uhvati Miju po pojusu,
Kroz Turke je pute napravio,
Tere bježi uz Doljane ravne
I uteče vesela mu majka,
Al' zaludu uteć se ne može
Jer je teško Mijatovo t'jelo,
I krvca se salila bijaše
Niz čakšire u tanke opanke
Pa niz brdo noge posklizuju
A Turci se za njim otisnuli
I Arapi kao hrti ljuti
I skoro ga dostignuli bjehu.
Kad to vidi Tomiću viteže,
Kada vidje da mu druge nije,
Neg' da se je d'jeliti od sv'jeta
Marijanu mirno progovara
I blagoslov pri rastanku daje:
"Ah, sestriću moje d'jete vjerno,
Bježi sinko u dubrave guste
Da kod mene ne izgubiš glave,*

*Ostavi ti moje mrtvo t'jelo
Skoro ću ti Bogu dušu dati
Ne gub' glave kod kostiju moji'
Ostav' mene, a sačuvaj sebe.
Pozdravi mi vjerno društvo moje,
Neka gr'jehe sve meni oproste,
Ako sam ih kada uvr'edio.
Bog veliki svakom je milostiv
Duši će se mojoj smilovati
Proklet bio Bobovac Ilija
Proklet bio 'ko ga je rodio
Koji mene na vjeri izdade.
Ne bilo mu roda ni plemena
Ako li bi gdje kad god i bilo
U njemu se živinica legla.
Pa tako vam ml'jeka materina
Mene mrtva osvetite l'jepo
I na Vranu t'jelo ukopajte
Kod kamena pod jelom zelenom!
Marjane, moje čedo, vjerno
S Bogom! S Bogom! Ostani na v'jek!"
To izusti, a dušicu pusti.
Kad to vidje mali Marijane
Da Mijata među živih nije
On ga spušća na zemljicu crnu
Da on svoju kako spasi glavu.
Ciknu, plače kano ljuta guja
Te poleti uz brda zelena.
Kada bio na Vranu planini,
Gdje družina rujno vino piju
Vino piju, a slatko se smiju,
A Marijan kuka, priplakuje:
"Zlo ga, veli, draga braćo moja,
Zlo ga sjeli i vino popili
Pogibe nam Tomić 'arambaša
Dade ga Bobovac Ilija!
Na noge se ako Boga znate
Da mu t'jelo mrtvo potražimo,
I u crnu zemlju sahranimo!
Pozdravlja vas svakoga po redu*

*I zaklinje materinim mljekom
Da junački njega osvetimo!”
Kad Mar'jana druzi razumiše,
I krvave ruke opaziše
Skočiše se na noge lagane
Tere lete kano lastavice
Niz planine dolje u Doljane
Bobovčevu kuću zapališe
Njemu živu odsjekoše glavu
Al' Turčina nigdje ni jednoga.
Otuda se oni podigoše
Tere idu u Ivan planinu
Kud Arapi imadoše proći,
Tude njima pute zagradiše
Da nikako ne pronesu glave.
Malo vr'jeme postajalo biše
Huka, rijeka kroz Ivan planinu,
Nagrunuše trideset Arapa
I za njima Turci nebrojeni.
Na njih juriš četa učinila
Pola silnih Arap' pomlatiše
Pola oštrom čordom isjekoše.
Arapina uhvatiše živa,
Koji Miju pogubio biše
I glavom se njeg'ovom zametnuo
Te ga vode k Vranu na planini
I naticu na ražanj gvozdeni
Pa pekoše tri debela sata
Med' dv'je vatre kao krvopiju
Mihaila nigda oplakanog.
Otale se k' Doljanim spustiše
Mijatovo tijelo raspitaše
Pa ga nose k Vranu na planinu.
Tu ga braća suzom orosila
I za dušu Boga pomolila
Te ga crnoj zemljici predaju
Kod kamena pod jelom zelenom,
Koje mjesto odabrazao bješe
Tude braća v'jeće učiniše.
Kuda li će na koju li stranu*

*Bez Tomića oca i glavara
 K'o nejaki janjeti bez pastira
 Sve mislili na jedno smislili:
 Da svak idje svojem domu b'jelom
 Hranit' svoje ostarjele majke
 I u miru živit i počivat.
 Tu se rujna ponapiše vina
 I bratski se braća izljubiše
 Tere idje svaki k' domu svomu
 Tješit, hranit ostarjelu majku
 I u miru živit i počivat.
 Onda bilo sad se spominjalo!*⁵⁶

Mila Gojsalića – hrvatska Judita

U vrijeme osvajačkih pohoda, osobito turskih, na hrvatsku zemlju u obrani su nerijetko sudjelovale i žene. Hrvatske predaje i pjesme najviše su opjevale tri hrabre Hrvatice: Milu Gojsalića, Anku Neretvanku i Divu Grabovčevu. Sve tri su žrtvovalo svoj život kako bi spasile svoju djevojačku čast, kršćansku vjeru ili obranile svoje mjesto.

Mila Gojsalića, hrvatska heroina, koju je opjevalo i A. Šenoa, poljička je junakinja koja je znajući za Topal-pašinu slabost prema ženama, ušla u njegov šator i zavela ga. Potom je paši opijenom od strasti i vina ukrala ključeve barutane i preodjenula se u njegovu odoru. Tako je zavarala stržare i zapalila barutanu žrtvujući svoj život za slobodu Poljica. To se zabilo 27. ožujka 1648.

Sl. 2. Lik Mile Gojsalića isklesao je Ivan Meštrović i nalazi se na ušću rijeke Cetine kraj Omiša.

⁵⁶ Zapisala Marija Zlomislić 2010. u Mostaru po kazivanju djeda Ante Džidića rođ.1937. u Gorancima. Zna napamet puno narodnih epskih pjesma. Živi i radi u Mostaru.

MILA GOJSALIĆA

Zakleo se silni Topan-paša:
"Sutra zorom Poljica su naša,
A i poslije žestokoga boja
Gojsalića Mila bit će moja.
Ne bude li Mila snaša moja
Ne zvao se više Topan-paša ja!"

Gosajlića Milu žalost svlada
Zbog sudbine junaka i grada.
Jednom mišlju sva se zaokupi
Pa u dvore oca svoga stupi.

U najljepše ruho se odjene
Pa u tabor Topan-paše krene.
Kad ugleda silan Topan-paša
Da dolazi njemu Mila snaša,
On na junačke noge stane
A srce mu silnim žarom plane.

Kiti Milu zlatom i prstenjem
Naušnicam i dragim kamenjem.
Sve u svilu odijeva Milu,
Sliči Mila na bijelu vilu.

Pjeva paša Mili Gojsalića,
Mila misli na svoja Poljica.
Pije paša, pjeva i govori
Dok ga jako vino ne umori.

A kad pašu teško vino svlada,
Sa stola se digne Mila mlada,
Pa sa sebe tanku svilu svuče
Topan-paše odijelo obuče.

Potajno mu ključeve uzima
Ide mlada gdje baruta ima.
Sva je straža redom propustila,
Jer je Mila na pašu sličila.

Došla Mila sve do barutane,
Ogleda se pa tu mlada stane.

*Tajne ključe vadi iz njedara
Teška vrata ključima otvara.*

*Malo zatim zemlja zatutnjala
Barutana u zrak odletjela,
S barutanom Gojsalića snaša,
A sa snašom i sam Topan-paša.*

*Kad su Turci plamen opazili,
Kao da su pamet izgubili,
Izgubili i pamet i glavu,
Počnu bježati po polju krvavu.*

*Zdravi bježe, a ranjeni plaze,
Pašu traže, al' ga ne nalaze,
Pašu zovu, on se ne odziva:
Topan-paše nema više živa.*

*Tad' udari silni roj junaka
Kao tuča iz teška oblaka.
Što uteklo maču poljičkome
U ponoru mrklo dubokome.*

*Poljičani tada Milu traže,
Milu traže, al' je ne nalaze,
Milu zovu, al' se ne odziva:
Lijepa Mila nije više živa.*

*Tad junaci mukom zamukoše
U čast Mile kape poskidaše,
Klanjaju se Hrvatici vrloj
I njezinoj slavi neumrloj,
Što se za Dom žrtvovati znala
I svoj život za domaju dala.
Bila takva Hrvatica svaka,
Nama zdravlje, Mili zemlja laka!⁵⁷*

U pjesmi *Pogibija braće Lozić* u narodnom desetercu zabilježena je povijesna istina o pogibiji dva brata Lozića (1919.) od krvopije Cvatoša.

⁵⁷ Pjesmu sam zapisala 2006. po kazivanju oca Marka Radića (1930. – 2007.) rođ. u Bijelom Polju kod Mostara.

POGIBIJA BRAĆE LOZIĆ

*Na tisuću i devet stotina
Devetn'esta što biše godina
Braćo mila od ljubuškog kraja
Jedna majka porodila zmaja.
Rodila ga majka kao diva,
U Rakitnu vilanac je bija.
I dosta je majki ucvilija,
Tri njezina sina pogubija.
Prezimenom to Lozići biše,
Na Rosuljam život izgubiše.
Od Cvatoša krvopije prave,
Za duvan su izgubili glave;
Da je komu bilo poslušati
Za sinovim kako cvili mati,
Cvilita je pet miseci sviju
I Cvatoša kune krvopiju:
“Oj, Cvatoše, krvopijo muška,
Tebe tvoja pogodila puška,
Jer grij težak ti napravi Bogu,
Ja ti nikad oprostit’ ne mogu!”
Žene plaču, mala dica cvile,
Pogubili roditelje mile,
A nevina dica i ne znaju,
Da su mrtvi u tudemu kraju.
Znaju žene sirotice prave:
“Oj, Cvatoše, ne nosi ja glave!”
Selo tiši ucviljene žene,
Da prižale ljude izgubljene,
A žalosnoj majci srce ’nako,
Ne more se utišit nikako.
Tišnja ljudi to je džaba sviju
Ne videći mrtva krvopiju.
Majka opet rodila junaka,
Iz Sutine porodila lipe
Juru Rezu pokojnoga Stipe.⁵⁸*

⁵⁸ Zapisala Andela Marić 2010. u Mostaru po kazivanju djeda Marijana Tomića, rođ. 1942. u Gorancima, a sada živi u Mostaru.

Sl. 3. Nadgrobna ploča braće Lozić u Rosnim Livadama (*Klanci*) gdje su po predaji i ubijeni.

Hajduk Šimica Karamatić bio je podrijetlom iz posuške krajine, a istaknuo se u borbi s turskim nasilnicima iz susjedne Bosne. U narodu je poznat kao narodni junak koji je štitio kršćane.

Sl. 4. Naslovna strana knjižice o Šimici Karamatiću objavljene u Duvnu, 1972.

Junačka pjesma iz posuške krajine o Šimici Karamatiću tiskana je prvi put 1972. godine u Našim ognjištima, a zapisao ju je fra Umberto Lončar. O sudbini ove pjesme od nastanka preko prijenosa usmenim medijem do konačnog zapisivanja sam zapisivač kaže:

“Ova pjesma ostavljena je nama u baštinu od naših djedova, ali se pouzdano ne zna za njezina autora, a niti mi je poznato da je bilo gdje do sada tiskana. Jedni je pripisuju svećeniku fra Klementu Bušiću, a drugi isto svećeniku fra Silvestru Kutleši. Sigurno je da je fra Silvestar bio samo sakupljač narodnog blaga (narodnih pjesama), a ne i pjesnik. Tako je najvjerojatnije autor ove pjesme fra Klement Bušić. Ovog je mišljenja i najbolji poznavalac epskih pjesama u zapadnoj Hercegovini fra Velimir Šimić.”⁵⁹

Pjesma koja slijedi istovjetna je zapisanoj u ovoj knjižici, ali nije preuzeta iz tog izvora, nego je zapisana po kazivanju Ante Džidića koji zna velik broj usmenih narodnih pjesama.

JUNAK ŠIMICA KARAMATIĆ

*Radovane, starče ponositi,
ko ti može ljeta prebrojiti?
Tvoja starost daleko nas vodi
Od kako te mila majka rodi.
Bi li znala tvoja starost kleta
Štono vuče, ravnim poljem šeta?
Zašto ne bi šetao po noći
Kad bi mo'go slobodnije proći,
Nego sada u po b'jela dana
Naočigled ljudi i čobana;
Ne će gorom nego preko polja,
Je li zulum ili draga volja?
Radovan je historija stara,
Vjetrom diše te nam progovara:
“Pravo ću vam reći, djeco draga
Svakoga sam upamtio vraka:
Ja vam pamtim Dioklecijana
I mongolskog vođu Batukana,
Još Atilu, zmaja ognjenoga,*

⁵⁹ LONČAR, UMBERTO, Predgovor knjizi, *Junačka pjesma iz posuške krajine, Šimica*, Naša ognjišta, Duvno, 1972., str. 5.

*Nasilnika pamtim do jednoga,
I još mnogi vladaoci stari
Narodni su bili zulumčari.
Zato nije manji zulum ovi
Što nam čine age i begovi!
Djeco moja, pravo će vam reći:
Svakako je ovaj zulum veći
A begovska nepravda prokleta,
Zato vuče ravnim poljem šeta.
Ta nepravda u srce ga dira,
To je ono što mu ne da mira!"
To ne bješe vuče izjelica
Nego Šimun prozvani Šimica
Karamatić on se kućom zove,
Pravi junak pokrajine ove.
Podiže se Šimun jednog dana
Preko Zgona do Pužića hana.
Tako Šimun uz polje koraca
Oštar pogled oko sebe bacă
Vidjelo se jasno ovog puta,
Pogleda je nešto zbrinuta:
Sad razgleda ovo ravno polje,
Mrko gleda, nije dobre volje,
Bujno polje, pašnjaci i trava,
B'jelo stado, zelena dubrava,
Toplo sunce što ga jutro rodi,
Vjetar blagi štono zemljom brodi,
I još druge mnoge blagodati.
Je li pravo da se seljak pati?
Nije pravo, ali mu je reda,
Nepravda mu uživati ne da.
'Ko nam ovu nepravdu donosi,
I seljaka nagoni da prosi?
Dvorec' agu i služeći bega.
Zamislite aginsko poštenje
Kad kmetovim daju naređenje,
Bolje ti je da te nije živa,
Nego ne dat' agi što zahtiva!
I sudbina kod svakoga kneta
Kao da je zauv'jek prokleta:*

*Nit' jednog u životu dana
Da se njemu ne ponovi rana.
Vazda age od kmetova traže
Kazat: "Nema!" – to ti ne pomaže.
Subaša im bez prestanka šeta,
Kantar nosi od kmesta do kmesta,
I ne može proći vrjemene dugo
Da ne pita jedno ili drugo.
Ako nemaš, srdit aga veli:
"Pakuj rajo, sa zemlje mi seli!"
Koliko je dukata u zlatu
Aginica što nosi na vratu?
Na vratu joj svaki divno stoji,
Jadna rajo, to su žulji tvoji!
I tako je ta vražja sila
I Šimunu na vrat uzjašila,
Misleć' kad će ovom biti kraja
Da počine ispaćena raja,
Da nam sjaši ovaj zulum s vrata
Tako stiže mehani na vrata.
Mehandžija kad spazi Šimicu,
Napravi mu mjesto i stolicu.
Šimun reče, mehandžija skoči,
I Šimunu rakiju natoči.
U to doba k njima preko praga
Pod oružjem Šiškić Derviš-aga.
Sjede Dervo umoran od puta,
Prijala mu lozovača ljuta;
Za rakijom vodio je brigu,
Zavalio leđa u katrigu.
Pobratime, istina je živa:
Gleda Dervu ili gleda diva!
Ni'ko ne zna kolike su muke
'Ko ne pane u Dervine ruke.
I šamari kom' ih Dervo daje,
Na nogama ni'ko ne ostaje.
Godina mu dvadeset deveta,
Često puta do Županjca šeta;
Sad se evo za Ljubuški враća,
To mu bješe službena zadaća.*

*Kakav mu je vranac od mejdana,
Nije bolji ni u kajmakana!
Ovog puta ne bješe na vrcu
Ostade mu valjda u Županju.
Na Dervi je košulja zelena
I jačerma srmom izrađena;
Niz jačermu s obadvije strane
Srebrne su toke poredane.
Još džemadan od perzijske čoje
Štono age za Bajrame kroje;
I čakšire što na sebi ima,
Redom kopče srebrne po njima.
Na njemu su opanci pleteni
I tozlući sitno navezeni.
Još oružje, pobratime dragi,
Da pogledaš sad na Derviš-agi!
Velika mu puška na ramenu
"Straguša" se zove po imenu
Sva u srebru i žeženoj srmi.
Za kundakom gdje prihvaća ruka
Dva su mrka nategnuta vuka,
Svaki čeka da na iglu tuče
Da pred agom ne'ko zajauče.
Dv'je kubure što vatru rigaju
Čuvaju mu stražu na svilaju,
Na svakoj je srebrna jabuka,
Oštar kremen u čeljusti vuka.
Tučenikom svaka napunjena
I olovom teškim založena.
U svakoj te crni kuršum čeka,
S kim će kavga zametnut se neka.
Pa se seka jedna drugoj smije
U dnu jame smrtno tane krije.
Među njima jatagana ljuta
Nepokorno što odmiče s puta:
Koliko je razbacio sapi
Između njih podlanica zjapi,
Od oštice pa do na vrh kljuna
Pobratime, tri su pedlja puna!
Niza nj s'jeku, dva krvna kanala*

*Kud bi crna krvca otjecala.
Da ti kažem, moj sokole sivi,
Kada Dervu rakija oživi
Sa svog mjesta ljut se aga diže,
I Šimici primače se bliže:
Ruku diže i šamar mu dade,
Srdito mu govoriti stade:
"Kaurine, nepokorno Vlašće;
nije aga zalutalo pašće!
Maloprije kad sam ovdje stig'o
Ti na noge što se nisi dig'o?
Čuj me dobro Vlaška haramzado,
'Ko god agu ne dočeka rado,
S njim se aga ne će vele mučit'
Nego će ga degenekom učit!"
Sjedi Šimun i rakiju piye
Ništa zbog tog' uz nemiren nije.
Mnogo puta i pravedan strada,
'Ko će znati šta on misli sada?
Još vam Dervo pričati imade
I ponovo govoriti stade:
"Mi imamo ugursuze mnoge!
Što bi age bacili pod noge!
Ma, dina mi, neka dobro znaju
Brzo čemo surgunisat raju!
Do Sandžaka i do Crne Gore
Kmetovi se protiv age bore,
Ali ne će naći šerijata
Koji će im otvoriti vrata
Da im izda turali-fermana
Da obore agu i sultana.
Još ako li na tu Bosnu našu
Car naturi askera i pašu
Sa oružjem diljke mnogobrojne,
Avan, tope i lumbarde bojne,
Ma evo vam kaže Derviš-aga
Dina mi vam ostat ne će traga!"
Tako Dervo carsku moć veliča,
Zatim dalje nastavlja da priča:
"Skoro bezi Kapetanovići*

*Naumili ravnom Duvnu ići
Da bi mogli ljetovat na ladu,
Na čardaku u Županjcu gradu.
Tetrivani na azur čekaju,
A mi Turci dotjerasmo raju.
Tu vam bješe takvih nahijana,
Vele: "Ne ču! – nositi tetrivana.
Ali brzo poskidaše kape
Kad vidješe da beg d'jeli štage,
Pa sad oni duž ov'like džade
Nose k Duvnu begovice mlade."
Još bi Dervo rakiju poteza'
I svoju bi priču nadoveza',
Ali Šimun svoje piće plati
Ne htje slušat, već se kući vrati.
Toplo sunce spusti se za goru
Šimun svomu primače se dvoru;
Tek što Šimun u odaju stiže
Rukom kapak od sanduka diže.
Iz sanduka ljutog noža vadi,
Brusom brusi, a ognjilom gladi!
Naoštri ga kao ljutu zmiju,
Zatim vadi dugu granaliju.
Šimun reče Ime Isusovo,
Pušci dade barut i olovo.
Čudila se žena kod ognjišta:
Kud se sprema, ne kazuje ništa.
Ne sm'je pitat videći ga ljuta,
Samo mu se odmicala s puta.
Akšam pade, evo blage noći,
Šimun gotov za busiju poći.
To mu ne će da sađe sa uma,
Časom pade do širokog druma;
I na drumu zametnu busiju
Preko sebe držeć' granaliju.
Derviš-aga kad nestade dana
Otrže se od Pužića hana;
Hitro pređe polje i ravnici
I evo ga pravo na Šimicu.
Kad se Dervo primakao bliže*

*Šimica se s granalijom diže:
"Derviš-aga pravo ču ti reći
Ove noći ne da mi se leći,
I da legnem, spavat mi se ne da,
Ostat čemo za šamar odreda!"*

*Silan Dervo kada vidi šta je:
Svojoj pušci živi oganj daje.
Grmi Dervo al' mu korist nije,
Šimun mu se od puške krije;
A od rane ni abera nema*

*Šimica se sad na juriš sprema.
Skoči Šimun kao vuk u skoku:
Granaliju priturio oku:
Puče kleta u noćnoj tišini
I na ovoj b'jeloj mjesecini.
A olovo štono čuda stvara
Prihvatiло Dervu zulumćara:
Kroz čakšire u obadva buta,
Pade aga ranjen nasred puta.
Jataganom oko sebe kruži,
Dervo hoće da mu se oduži.*

*Ali Šimun prikoči veselo:
Lijevom rukom pričepi mu čelo,
A desnicom za jatagan hvata
S njim prevuče agi ispod vrata.
Iza ove vike sve ušuti,
Noževi se umiriše ljuti,
Ništa nisi mog'o čuti više:
Jedan mrtav, drugi zdravo diše.
I još slavuj nekoliko puta
U zelenom gaju zacvrkuta...
Sad ga Šimun uprti na ledja
I s njim pravo dalmatinska međa,
Blizu međe u Vučiju Dragu
Rastovari mrtva Derviš-agu.
Sad se Šimun požuriti mora
Da ga ne bi uhvatila zora
Do busije uputi se pravo
Da ukloni oružje krvavo,
Da ostane nekoliko dana*

*Granalija s nožem zatrpana.
Iza toga tri-četiri dana
Doletješe Turci sa svih strana:
Županjčani, posjeklica kriva,
Ljubušaci kao vatra živa.
Još Mostarci podvikuju b'jesno:
"Jadnoj raji opet došlo t'jesno!"
Pusto vr'jeme od zore do mraka
Sve umire čekajuć' Turaka.
Sad je zato ova sržba ljuta
Što se Dervo ne povrati s puta.
Nije Dervu Bosna zarobila
Otiš'o je put Studenih Vrla,
Zdravo siš'o do Gornje Bekije,
Posl'je ni'ko video ga nije!
Zato Turci sad pritežu raju
Bez milosti ljude udaraju:
"Ne ćeš, rajo, nosit glavu više
ili kaži šta od Derve biše?!"
Primećući Turci trećeg dana
Derviš-agu nadose zaklana.
Sad zulumu ne bijaše kraja
Što podnese u Posušju raja:
Ni'ko ne sm'je ići dvoru svomu
Nego bježi lugu zelenomu.
Ubojica još se nije naša'
U subotu Adim Buljubaša
Zove k sebi kneza seoskoga
I papaza – fratra posuškoga.
Da je komu poslušati bilo
Što im Adim zapr'jeti nemilo,
Dreknu Adim k'o da grom udara:
"Čujte dobro, dva vlaška glavara:
Zar možete mirno promatrati
Gdje naš Dervo rusom glavom plati?
Dan subota evo je pri kraju,
Sutra čete aberisat raju!
Ponedjeljak jutro saba-zora
Ubojica pronaći se mora!
Dobro znajte, ne bude li tako,*

*Svanut će vam jutro naopako!
Trista glava i vaših će pasti
Za Dervinu vjere mi i časti!
Glave ču vam kao zmijiske tući,
Vaša sela u plamen obući!
Ni za mjesto ne će vam se znati,
Sve će živi oganj pozobati!
To vam rekoh, nek vam je na znanje,
Ne šali se Adim ni najmanje!"
Iza toga dode nedjeljica
Na noge se podiže Šimica:
Do Martića Križa uputi se
Želju ima da bude kod mise.
Misa svrši, ljudi posjedali,
Jedan drugog nudi da zapali;
Tamo dalje stala mlađarija,
Al' nemaju veselja ni smija
Još i žene međusobno zbole:
"Baš nas hoće Turci da pomore!"
Sad Šimica skoči ovog časa
Te povika iza svega glasa:
"Nedavno je, moja braćo draga,
Poginuo Šiškić Derviš-agu!
Turci hoće sutra radi toga
Izginuće puka pravednoga.
Braćo moja, ne bih bio rada
Da pravedan radi mene strada,
Pa da će mi duša u dno pakla
Ja sam Dervu svojim nožom zakla'!
Ja ga ubih, imao sam pravo,
Zbogom, braćo, ostajte mi zdravo!"
U blizini Turaka bijaše,
Vjernih sluga Adima Buljubaše,
Zavikaše Turci vitezovi:
"Na noge se, pobježe nam ovi!"
Silom Turci natjeraše raju
Da hajduka Šimicu hvataju,
Jedan dio raje i Turaka
Za njim puca iz dugih pušaka.
Zaludu ga goni sila ova*

*Kad je Šimun brži od olova;
Ne moguće uhvatit Šimicu
Pobježe im pravo na granicu.
Od granice uputi se dalje,
Dalmacija njemu pomoć šalje;
Dalmatinici brzi u tren oka
Doletješe od Svetoga Roka,
Zagrmije puške osvetnice
I ne daju Turcim' do granice.
Podiže se tama do oblaka
Od crnoga dima iz pušaka!
"Taborija" takozvana truba
Zove Turke od Palina duba:
"Vratite se, sokolovi moji,
Kaurin se kuršuma ne boji!"
Dalmatinci vraćaju se isto,
Ostaviše ovo bojno misto
I Šimicu vode kao gosta,
Tu on ima prijatelja dosta;
I ovdje mu bješe živjet zgoda:
Imao je ljubav kod naroda.
Pobratime, sad ču drage volje
Grad Imotski da upoznaš bolje:
Kad je Kačić u životu bio
Junake je silne proslavio;
On proslavi gradove i dvore
Na obali uz Jadransko more;
Njegovo je opisalo pero
Grad Imotski uz Plavo jezero.
On uz gusle javorove cvili:
"Imotski se na kamenu bili
Kao labud na studenoj vodi,
Tako dalje... uz gusle izvodi."
Grad je ipak onda veći bio
Kad je Kačić k njemu dolazio,
A sad u njem' provincijal sjedi
Što izdaje carske zapovjedi.
Glava vam je provincije ove
Što ga narod providurom zove;
U gradu je i druga gospoda*

*Što upravu čini kod naroda.
Još ti kažem gradonačelnika
U Imotskom glava je velika,
Ovo bješe guja šarovita
Za upravu on se mnogo pita.
A kolonel, on je lice vojno,
On ti ima ljudstvo mnogobrojno:
Oružnike što grada čuvaju
Kolonela svojega slušaju.
Jednog jutra kolonel se diže,
Na pendžer se primaknuo bliže
Te pogleda na ulicu grada
I opazi knjigonošu mlada.
Dvorska straža leti, nema mira
Providuru svomu raportira:
"Gospodine, evo nam je doša'
Sa fermanom turski knjigonoš!"
Providur ga sad u ruke prima
Da prouči što u njemu ima.
Sitan ferman od latinskih slova
Evo šta je sad u njemu nova:
Ljubuška se sva gospoda diže,
Malo manje od Mostara stiže
Plaćenika i velikih glava
Štono živu od carskoga pilava.
Divan čine age i begovi
Providuru šalju ferman ovi:
"Providure, dični gospodine,
I poštena kućo od starine,
Mi smo kao i vi graničari
I naroda ovog gospodari!
To bijaše naša bolest stara
Da se bitka po granicam' stvara
Ovi divan Vama pozdrav šalje
Da se mržnja obustavi dalje,
Tako da se živi u slobodi
Kao da nas jedna majka rodi!
Providure, viteže krilati,
Moglo bi nam jedno zapinjati
U pogledu nepokorne raje*

*Vaša zemlja što joj ruku daje.
Strašni krivci sada radi toga
Tu se kriju oko Imotskoga.
Imadosmo kriva jednog kmeta,
On pobježe k vama ovog ljeta;
Opak bješe, vlaška nevjerica
Karamatić zove se Šimica.
Jedne noći, providure dragi,
Smrt zadade Šiškić Derviš-agи.
Šiškić bješe delija kabali,
On rahmetli, sva ga Bosna žali.
Ma tako mi uzvišene časti!
Ovo ne će u zaborav pasti,
Do tog časa ne će bit, daleko
Za njega će odgovarat ne'ko!"
Sad Šimica hvali se i priča,
Nož i pušku do neba veliča,
S tim oružjem čeka preko noći
Da ne može aga mirno proći.
Preko međe kad Šimica stiže
Dalmaciju na ustank diže.
Ti vam ljudi ne će mirovati
Nego će vam vele dodijati.
Providure, pošalji soldate
Da hajduka Šimicu uhvate;
Dobar budi, podi nam naruku,
Izruči ga našem kadiluku!
Ako našoj udovoljiš želji,
Ostat ćemo dobri prijatelji.
Selam Vama, dični providure,
I na koncu: "muhur s dvije ture."
Sad providur načelnika zove
I kaže mu događaje ove,
Sve on njemu po istini kaže,
Još ga pita je l' se s ovim slaze?
Načelnik je bez milosti glava
I sve ovo Turcim' odobrava:
"Ne treba nam zato čekat dalje
Već kolona nek' se odmah šalje
na komandu gradonačelnika."*

*Odmah šalju deset oružnika:
Oružnici lete trkomice
Na Kruševac niže Grabovice.
Na Kruševcu sjedila dvojica
Od ovih je jedan baš Šimica.
Oružnici sad Šimicu vode
Dadoše ga u ruke gospode,
A gospoda bez ikakva stida
Staviše ga među čet'ri zida.
Sad odluka bijaše gotova
Što gospoda izdade je ova
Kad Imotski povratnicu gradi,
Mili Bože, što Ljubuški radi.
Baš zbog teške srdžbe kod gospode
Za Šimicu ne će biti zgode.
Blizu kule Herceguše zvane
Sastale se age pa divane;
Odrediše divaneć na travi
Da se Šimun užetom udavi,
Ili da se odrede dželati
Koji će ga pilom prepilati.
Ama jedno ili drugo bilo
Svakako će svršiti nemilo!
Još rekoše kojega će dana
Dotjerati raju sa svih strana:
“Neka vidi kako glavu gubi
Svaki onaj što agu ne ljubi!
Svi kmetovi jednako nam žele
S vrha Duvna ili od Gabele;
Svima im je jednaka u glavi:
Jednog sveži i u vreću stavi
Te na njemu bezobrazno sjedi,
S drugim slatko mezetluke jedi,
Prijatelj ti ništa nije veći
Nego onaj zavezan u vreći!”
Na temelju gospodske odluke
Šimica će u aginske ruke;
Odluka se munjevito širi
Nađoše se zato i kuriri;
Kurir trči da narodu javi*

*Za gospodski sporazum krvavi.
Kada narod vidi šta se radi
Puške puni, a noževe gladi:
Od Kutleša sve do Ravnih Poda,
I od Vrbnja do glavinskih voda;
Iz ovoga kraja Dalmacije
Ne bi muža koji poš'o nije
Da razbije u gradu tamnicu
I na sunce izvede Šimicu.
Na noge se digoše Lončari,
Bili su im junaci i stari.
Pred njima su dva vatrena zmaja
I delije od ovoga kraja:
Prvi Šovran, a drugi je Vesto,
Pjesme su ih spominjale često!
Nenadići ljudi graničari
Skupa idu kao i Lončari!
I Jovići, vilinskoga roda,
Kad vidješe što hoće gospoda
Za oružje prihvatiše oni
Kao da ih neka sila goni.
Crni Jović, rod junačke krvi,
Gdje je borba on je uvjek prvi
Na sve strane on se pripovida
Pred begovim da kapu ne skida.
Od Ljubuškog do grada Županjca
Svi poznaju Jović Istrijanca;
Ovaj bješe na granici zmaje
Često puta agam' na put staje.
Jović Jure od orla je brži
Han Puzića u zakupu drži;
Kada Jure rujno vino toči
Dovikuje begovim u oči:
"Na vas gorko sirotinja plače
Begovski ih ljuti zulum smaće!"
Još Kiteša pred svima je dika
Ne plaši se gradonačelnika,
Jer mu u brk otvoreno priti
Da Šimicu ne sm'je izručiti!
Još ti kažem sivoga sokola*

*Ovo bješe Joviću Nikola!
Poznaje ga Bosna do Travnika
Dalmacija sve do Šibenika,
I Jureša bješe ovog reda
Vazda mrko na gospodu gleda;
On se često po busijam' šeta
I begovim' prolaziti smeta,
Pobratime, 'ko bi ovo mogla'
Da junaka pjeva dojednoga?
Silesija ustanika biše,
Kad bi kraju da se svaki piše.
Da bih prije pjesmu dovršio
Zato pjevam samo jedan dio.
Tri Vidoša, tri su ljute zmije
Protiv age krv u njima vrije:
Ante jedan, Šimun drugi biše,
Treći Šuša: sva tri se skočiše
Čvrsto traže ova sva trojica
Da se ne smje izručit' Šimica!
Još Kutleše kod Pašina puta
Stoje kao puška nategnuta!
Da ti kažem dva rođena brata,
Obojica hajdučkog zanata;
Niti vole bega niti kneza
Sa Šimićem njihova je veza.
To Mateško bješe i Antuka
Pod oružjem dva gorska hajduka;
Na kordone često udaraju
I ljute im rane zadavaju.
Nad Antuku ne bijaše muža
Kopčića je bega razoruža!
Zaleg'o mu u Karamanovce
Odnio mu oružje i novce;
Kakvi su mu svjetli dževedani
U čisto su srebro zakovani!
Još Nikola zmaje s dvije glave
Štono igre izvodi krvave!
Turci kažu da Nikole nije
Ne bi znali među Dalmacije,
Nit' bi znali što će reći teško!*

*Da im na put ne staje Mateško,
Što se uv'jek protiv aga buni,
To najviše svjedoče korduni.
Da ti kažem još tri lava ljuta
Nikomu se ne odmiču s puta:
To je Petar i brat Jure s njime,
A trećemu bješe Iko ime.
Ovo su ti tri brata rođena
Na granici turskoj odgojena;
Ni Šimić im ništa nije smio
Kad je onud društvo provodio.
Još bijaše jedan sivi ora'
Poznat bješe do sinjega mora,
Visok bješe kao vita jela,
Ostan mu je od zemlje do čela.
Radi toga Skalešom ga zovu
I on podje u družinu ovu.
Svi su ovi protiv te gospode
Da Šimicu odmah oslobođe.
Još tri mrka s Grabovice vuka:
Stipan Perić i Đolo i Duka!
I sav narod oko svetoga Roka
Sad je ljući od senjskih uskoka,
I ne žale sve od sebe dati
Dok providur Šimicu ne vrati.
Kukulji se podigoše prvi
Žaleć' njega i njegove krvi.
Još da vidiš Radelić Kavaza
Vedra čela, a svijetla obraza!
Brka žuta, a mrka pogleda
Pred zulumom nikakvim ne preda!
Još ti kažem dva brata Buljana
U dubokom Vrbnju odljuljana;
Jedan Jozo, a drugi je Šuto
Za oružje prihvatiše ljuto.
Bušići su gori od gromova
Što oluja užeže ih ova;
Još im ljuta ne zaraste rana
Što im bješe od aga zadana:
Blizu kuće i kućnoga praga*

*Šuljak Meho potplaćen od aga
Svojoj pušci živi oganj dade:
Anraija Bušić mrtav pade.
Sad Bušići kao ljuti vuci
Sa oružjem podoše u ruci!
I Rudeži znajuć' za tu muku
Ne ostaše obješenih ruku,
Već oružju primiču se svomu
I polaze gradu Imotskomu.
Još Rebići što su niže Borka,
Iako im nije muka gorka,
Svi su azur pod oružje poći
Da bi mogli Šimici pomoći!
Još je ova pokrajina živa
Jedan drugog s puškom doziva!
Svi se bore 'ko će od njih prije
Da doleti gradu do kapije.
Kad providur sad opazi ove
Hitro k sebi načelnika zove
Te se skupa obojica čude
Gledajući pod oružjem ljude:
"Ja vjerujem ima nešto nova
Dok se masa iskupila ova!"
Providuru drago ne bijaše
Gledajući ustanike naše!
Soldačija koja grada čuva
Iz pušaka počela da gruva.
Ova vatra u jednoj minuti
Prisiljena bješe da ušuti:
Ustanici zadadoše ranu
Desetaru Fišić Fabijanu!
Palača se b'jeli nasred grada
To je kuća providura mlada;
Nad vratima or'o krstaš blista
I još pleter maslinova lista!
Pred palačom mnogo ustnika
Koji zovu gradonačelnika:
"Iziđite vani među ljude,
I providur neka s vama bude!"
Obojica na noge se skaču*

*I evo ih časom pred palaču.
Pitanje im odmah postaviše
Koji za to određeni biše:
"Gospodine gradonačelnice,
Narod na vas često puta viče!
I još kažu da imaju pravo,
Jer je vaše vladanje krvavo!
Gospodine puno plemeniti,
'Ko vam može ovo odobriti,
Da s turskom zemljom trgujete,
Ljudske glave agam' predajete?
Čudite se što vas traže ljudi?
Zato jer ste izdajničke čudi!
Svjedoči vam trgovina vaša
Da ste gori neg' bosanski paša
Štono nam je gori nego zmija,
Jer progoni raju i ubija.
I Šimicu što zatvoren pati,
Zar mislite agam' darovati?!"
Sad Kutleša Matesko izusti:
"Deder brzo Šimicu nam pusti!
Bude l' nužda da se noži vade
Bekinu ćeš kupit na komadel!"
Sad providur uzinemiren stoji:
Na sve strane pamet mu se roji:
Ovi ljudi velika je snaga...
Moram ostat sramotan kod aga.
Hitro svomu stražaru naredi:
"Ključ u ruke, Šimicu izvedi!"
U mlađega nema pogovora,
Naređenje izvršiti mora.
Časom pade u mračnu tamnicu,
Ide nazad i vodi Šimicu.
Sad nastade veliko veselje...
Pozdravljaše Šimun prijatelje:
"Braćo moja, ljuti graničari!
Vi ste naši prijatelji stari;
Sinovi ste kršne Dalmacije
Još vas nitko pokorio nije.
Uzalud se turska sila bori*

*Graničare ljute da pokori!
Još gospoda od Imotskog grada
Što vam sudi, upravlja i vlada,
Braćo moja, ista im je želja
Da im raja skapa do temelja!
Herceg-Bosna puna je fukare
S dana u dan nesreća je tare!
Još vam, braćo, kazat mi je reda:
Ne mrzite sve Turke izreda.
Nije turska sirotinja kriva
Koja ništa dobra ne uživa.
Svaka borba kao što je ova
Nek' je protiv aga i begova!
A i ovu gospodu ne štedi,
Koja ovdje u Imotskom sjedi.
Svaki miran ne će dobro proći
Pod gospodsku mamuzu će doći!
Da vam rečem, moj seljački rode,
Razlike vam nema kod gospode.
Ne pitaj ga koju vjeru ima,
Da l' se krsti il' abdest uzima.
Jedan im je đav'o u pameti
Svaki gleda seljaku oteti!"
Pobratime, još ti kažem ovo:
Tu se nađe Kadijević Jovo, –
Sava Brkan od Glavine ravne,
Obojica vjere pravoslavne.
Jovu šalju iz gore hajduci
Ustanicim' da bude pri ruci.
Kadijević providuru veli:
"Ovaj narod tebe i ne želi!
Veliko je u naroda oko,
A ti si se podig'o visoko.
Ja ti kažem, da ti ne ćeš moći
U Imotskom ispod kapi proći.
Providure, ozbiljnije pazi,
Ovaj narod ne da se da gazi!
Budete li dirat' ove ljude
Noževi će ljuti da vam sude,
Pa se onda b'jelom Beču tuži!"*

*Zatim Jovo govor svoj produži:
"Ove kršne dalmatinske strane
U stanju su da Šimicu hrane;
On će ostat kod naših seljaka,
Primit će ga rado kuća svaka!"
Na terenu slavne Dalmacije
Tri godine Šimica se krije.⁶⁰*

3. Prozne usmeno-književne vrste

Hrvatska usmena priča bila je uz lirsku pjesmu najčešći oblik usmenog izražavanja. Nastala je na bogatoj podlozi mitološkog naslijeđa Hrvata, kršćanskog svjetonazora i burne povijesne zbilje. Tematski i motivski svijet baštinjenog naslijeđa transformirao se u maštom oblikovanu novu stvarnost, tj. funkciju priče. Priča je bila često i borba protiv zaborava jer ona je pamtila više od čovjeka i sa strahopoštovanjem se predavala naraštajima.

Veliki dio hrvatskih usmenih priča i legendi nastao je iz života, a manji dio produkt su mašte i fantazije. I kada je priča samo priča ona osim zabavne funkcije ima i snažnu didaktičku ili moralnu poruku.

3.1. Basna

Najčešći nositelj ljudskih osobina u hrvatskoj basni je lisica. Često lukava, a time i uspješna, zna i ona nasjesti često dovitljivijim, a slabijim od sebe.

LISICA I PIJETAO

Lisica je uhvatila pijetla.

Pijetao joj reče: "Kad si me uhvatila, znam da ćeš me pojesti, ali molim te učini mi jednu malu stvar dok me ne pojedeš." "Kakvu?", upita lija.

A on reče: "Sklopi ruke i zahvali Bogu da si me uhvatila."

Lisica to uradi, a pijetao skoči na bukvu. Lisica reče: "Priđi bliže pijetle."

A pijetao odgovori: "Bio sam tamo, tete."⁶¹

⁶⁰ Zapisala Maria Zlomislić 2009. u Mostaru po kazivanju djeda Ante Džidića, rođ. 1936. u Gorancima. Sada živi u Mostaru.

⁶¹ Zapisao Gabriel Mišić 2009. u Mostaru, a priču je čuo od bake Sofije (djev. Gagro) Nakić, rođ. 1938. u Čitluku, gdje i danas živi.

3.2. Predaje

Predaje su vrste priča raznolikog sadržaja, a temelje se na vjerovanju da je taj sadržaj istinit. Prema klasifikaciji prof. dr. Marka Dragića predaje se dijele na šest vrsta: 1. povijesne predaje, 2. etiološke predaje, 3. eshatološke predaje, 4. mitske (mitološke) predaje, 5. demonske (demonološke) predaje i 6. pričanja iz života.

3.2.1 Povijesne predaje

Povijesne predaje bilježe povijesne događaje i osobe od najstarijih (mitskih) vremena do danas. U tom kontekstu klasificiraju se kao i epske pjesme od agrafiske epohe, antičkog i starohrvatskog doba, osmanlijske vladavine, doba dviju Jugoslavija, do osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Doba osmanlijske okupacije

Doba osmanlijske okupacije obuhvaća vrijeme otpora protiv turskog nasilja kroz organiziranje hajdučije i podizanja ustanaka.

HAJDUK ANDRIJA ŠIMIĆ

Za vrijeme turske okupacije hercegovačkog kraja kod naroda se javljaо bunt i želja za slobodom. Tako su nastali hajduci, hrabri borci, koji su se borili protiv nepravde. Jedan od njih, u Hercegovini najpoznatiji, bio je Andrija Šimić. Sa svojim hajducima on je uzimao bogatima i turskim osvajačima i mnogo puta dijelio sirotinji. Život je provodio po planinama Hercegovine, a najviše na dinarskom dijelu. Nikada nije htio da se loše postupa sa zarobljenicima niti je pljačkao žene. Zato su ga nazvali hercegovački Robin Hood.

Vlasti su ga u ono vrijeme uhitile i u zatvoru je proveo trideset jednu godinu. Već je bio stariji čovjek po izlasku iz zatvora, ali još snažan, tako da legenda kaže da je uspio preskočiti magarca. Također naši preci su prepričavali da je pred smrt svoju sabљu zasjekao u drvo i da je nitko nikada nije mogao izvaditi.

Umro je 1905. godine, a sahranjen u Runovićima kod Imotskog.⁶²

⁶² Zapisao Andrej Marić 2010., a priču je čuo od oca Marinka Marića rođ. 1958. u Gorancima, a sada živi u Mostaru.

POČITELJSKE VILE

Danima je turska vojska napadala Počitelj. Nitko nije mogao izići izvan zidina. Pitali su se što li smjeraju Turci. Jedan mladi vojnik koji je požrtvovno branio svoju državu rekao je da će njega vile odnijeti u turski tabor i tu će on vidjeti njihove planove. Svi su mu se smijali, a on je rekao da samo večeras kod njegovog kreveta stave jednu lampu i dosta cvijeća i vile će doći.

Pošto nisu znali kako dalje uradili su to. U zoru vojnika nije bilo u krevetu. Lampa je bila ugašena, a cvijeće uvenulo. Sljedeće noći ugledali su vojnika u krevetu, lampa je gorjela, a cvjetovi rascvjetali u punom cvatu. U zoru vojnik ustade i podnese izvješće. Sad su svi u čudu gledali u njega. Rekao im je da su vile zahvalile na cvijeću i da i one brane Počitelj. I danas se kaže da su obrani Počitelja pridonijele vile neznanog junaka.⁶³

Doba II. svjetskog rata

SLIJEPA PRIČA

U Drugom svjetskom ratu, moja prabaka je radila u talijanskoj kuhinji u Brankovcu. Imala je tri kćeri i jednoga sina, koji su se sami brinuli o sebi dok je ona radila. Pošto se moja baka rodila slijepa, njezina starija sestra isla je s njom prošiti ispred talijanske vojarne. Talijanska bi im vojska dala da nešto pojedu kako bi njih četvero preživjeli dok prabaka dođe s posla.

Jednoga dana kod prabake je došla ciganka i prabaka je s njom podijelila sve što je imala za jelo. Ciganka je pitala prabaku što joj je s djetetom, zašto ga stalno nosi sa sobom. Ona je odgovorila da joj dijete ne vidi. Onda joj je ciganka rekla da uzima mokraću od najmlađeg djeteta i stavlja obloge od mokraće na oči. Nakon nekoliko mjeseci moja je baka vidjela, jasno čitala i mogla hodati bez majke.⁶⁴

KONJ VRANAC

Moj pradjed Pero imao je konja Vranca. Bio je potpuno crn i veoma pametan.

Kad su partizani došli, oduzeli su Vranca i odveli ga. Nakon godinu dana u naše dvorište došla je potpuno bijela i ispaćena kljusina i nije se dala otjerati.

⁶³ Zapisala Petra Turudić 2011. u Mostaru po kazivanju djeda Jure Turudića rođ. 1935. u Služnju (Međugorje).

⁶⁴ Zapisala Tamara Kovačević 2009. u Mostaru po kazivanju oca Zdenka Kovačevića rođ. 1961. u Mostaru.

Pokojna baka bila je uporna da otjera nepoznato živniče, ali ono se ponovno vraćalo. Jednoga dana pradjed Pero prepoznao je, po madežu na stražnjoj lijevoj nozi kljusine, svog dobrog i pametnog Vranca. Hranili su ga i njegovali dok se oporavio. Opet je počeo obavljati svakodnevne konjske obveze obitelji Radić. Bio je toliko razuman da je znao otići obaviti posao gdje mu se zapovijedi, često i u drugo selo. Bakina sestra Iva živjela je u Vrapčićima. Kad bi došao kod nje, zarzao bi pred kućom i dopustio da ga rastovare. Strpljivo bi čekao da ga ponovno natovare namirnicama kojih Radići nisu imali i potom bi krenuo kući.⁶⁵

Doba “nove” Jugoslavije

BIJELA PRIČA O SESTRAMA ČULJAK

Sestre Čuljak, Šima i Draženka iz Bogodola, pošle su u Mostar 6. siječnja 1985. Pošto je zima bila jaka, a smetovi snijega veliki, sestre su zalutale. Upale su u jamu u blizini Borka, Široki Brijeg. U toj jami su provele sedam dana i sedam noći. Kako je nevrijeme bilo veliko, snijeg je padao neprestano i sestrama se nikako nije moglo ući u trag.

Kad su lovci 13. siječnja pošli u lov, čuli su neko dozivanje iz jame. Nagnuli su se i imali su što vidjeti. U jami su bile dvije sestre polusmrznute i nisu mogle pomjerati noge. Lovci su ih spasili i prevezli do bolnice. Pošto su obje sestre imale smrzotine prvog stupnja, noge su im amputirane.

Mnogi ljudi, pa i čak i iz drugih zemalja, pružali su im moralnu i financijsku pomoć. One su im na tome bile zahvalne.

Sada te sestre žive sa svojim obiteljima u Kanadi.⁶⁶

3.2.2. Etiološke predaje

Priča kojoj je bit proniknuti u značenje toponima i na taj način ući u semantički sloj hrvatskoga jezika, zove se etiološka predaja. I ona se razvijala na mitskoj, povjesnoj, demonološkoj i legendarnoj osnovi.

PRIČA O KOBILI VRANICI

U ranije doba mnogi stočari su odvodili svoju stoku u planine. Jedne jeseni u vrletima Čvrsnice počelo je prikupljanje stoke radi povratka kući prije nadolazeće zime. Stoku su prikupili, ali su kobilu po imenu Vranica

⁶⁵ Predaju sam zapisala 2010. po kazivanju tetke č. s. Rozarije Radić rođ. 1933. u Bijelom Polju, a živi u Zagrebu.

⁶⁶ Zapisao Ivan Sušac 2009. u Mostaru po kazivanju majke Tanje (djev. Marić) Sušac, rođ. 1970. u Mostaru gdje i sada živi.

našli slomljene noge. Pošto joj nisu mogli pomoći, a na dug put nije mogla, ostavili su je u gustoj, borovoj šumi. Nisu se nadali da može preživjeti zimu ako je i ne pronađu vukovi i medvjedi.

Ipak, idućeg proljeća, kad su se ponovo vratili na planinske pašnjake, čekalo ih je veliko iznenadjenje. Vranica je preživjela zimu i na svijet donijela zdravo i živahno ždrijebe. Stočari su pričali da je kobila Vranica preživjela u gustoj, borovoj šumi koja joj je bila zaštita od hladnoće i od propadanja snijega na tlo, te je imala dovoljno hrane.

Sada se ta borova šuma zove Vraničin gvozd kao uspomena na kobilu Vranicu i sretno preživljavanje plemenite životinje.⁶⁷

OKAMENJENO STADO

U Vran planini brojni su pašnjaci i livade za ispašu stada.

Jedne godine bijaše veliko stado ovaca i sve su se ovce sretno ojanjile. Bilo je puno malih, bijelih, šarenih i crnih janjaca. Vlasnik toga stada zapovjedio je kćerima da čuvaju ovce i janjce odvojeno. To im je rekao jer se od ovaca uzimalo mlijeko i sir za prodaju, a ako janjci podoje ovce, ne će ostati ništa mlijeka.

No, kad su ih sestre otišle čuvati, zaigrale su se i zapričale, pa su zaboravile da janjce treba držati podalje od ovaca. Ovce i janjci su potrcali jedni prema drugima. To je vidjela majka sestara koje su ih čuvale i rekla: "Dabogda se okamenile!" I što je rekla to se i dogodilo. I dandanas stoje tu kamene ovce i janjci koji trče jedni prema drugima, a Vran planina čuva na svom proplanku legendu o okamenjenoj ljubavi između majke i djeteta.⁶⁸

KAKO JE KONJIC DOBIO IME

U davna vremena skupina konjanika nastojala je uhvatiti lopova koji je bio u njihovom selu. Kada su stigli do mjesta uz rijeku Neretvu, konji su naglo stali i počeli udarati kopitom o tlo. Konjanici su se vratili u selo i ispričali seljanima kako su se konji preplašili na tom mjestu. Seljani nisu vjerovali pa su krenuli da provjere istinitost priče. Kada su stigli na dano mjesto, konji su se isto ponašali.

Tada su to mjesto nazvali Konjic i odlučili se tu naseliti i živjeti.⁶⁹

⁶⁷ Zapisao Andrej Marić 2010. u Mostaru po kazivanju oca Marinka Marića, rođ. 1958. u Gorancima, a sada živi u Mostaru.

⁶⁸ Zapisala Maria Zlomisljić 2009. po kazivanju djeda Ante Đžidića, rođ. 1936. u Gorancima, a živi u Mostaru.

⁶⁹ Zapisao Davor Pranjić 2008. u Mostaru po kazivanju bake Branke (djev. Šimić) Đolo, rođ. 1942. u Grudama, a sada živi u Mostaru.

IME GRADA POSUŠJA

U davna vremena postojao je dvorac u kojem su svi bili pravedni. Izuzetak su bila dva lopova zatvorena u dvoru. Kralj im je rekao da osuše sve boce u tom dvoru, a nakon završenog posla bit će oslobođeni. Tako su zatvorenici radili i sušili boce. Jednog dana iz kraljevskih odaja zakotura se jedna boca. Zatvorenik poviće drugome: "Posuši je! Posuši je!"

Tako je dvorac dobio ime Posušje.⁷⁰

KAKO JE IZVOR MANDUŠEVAC DOBIO IME

Neki je ban bio u lovnu i izgubio se od pratnje. Tumarao je okolo i nije mogao naći put. To je trajalo nekoliko dana i konj mu je uginuo. Hodajući žedan, došao je do jedne čistine. Tamo je na izvoru stajala djevojka. Ban više nije imao snage. Iz pristojnosti je upitao djevojku za ime, a ona mu je odgovorila: "Manda." Rekao joj je: "Man...", nije mogao dalje, "dušo... zagrabi."

Ona mu je dala vode i tako spasila život. Izvor je nazvan Manduševac.⁷¹

PUSTO SELO

Nekoć davno postojala je legenda o jednome selu koje se nalazilo na granici BiH i Srbije. Za to selo seljaci su govorili da je ukleto jer se nalazilo Bogu iza nogu i zbog toga što nitko nije stanovao u njemu. Zvalo se Lastovo, a ime je dobilo po mnoštvu lastavica koje su nadlijetale to selo. Za to malo, selo skoro da nitko nije znao. Znali su samo oni ljudi koji su išli u lov i oni koji nisu mogli odoljeti svojoj radoznalosti. Na ulasku u to čudno selo nalazila su se velika drvena vrata. Govorilo se: "Tko uđe u to selo, nikada više ne će izići." Kružile su priče da kada se zatvore vrata nitko ih više ne može otvoriti.

No, jednoga dana ujutro dvojica braće Matan i Zvonko odlučiše otkriti što se nalazi u tom malom, pustom i siromašnom selu u kojem nitko ne živi. Znali su da se možda nikada više neće vratiti iz sela, ali njihova znatiželja bila je jača. Krenuli su, te na ulasku u selo zadnji put pogledaše oko sebe, i kročiše u pusto selo.

⁷⁰ Zapisao Davor Pranjić 2008. u Mostaru po kazivanju bake Branke (djev. Šimić) Đolo, rođ. 1942. u Grudama, a sada živi u Mostaru.

⁷¹ Zapisala Andela Bošnjak 2008. u Mostaru. Priču je čula kao dijete od bake Nade (djev. Bošnjak) Bošnjak, rođ. 1943. u Širokom Brijegu.

Velika, drvena vrata su se otvorila, i njih dvojica uđoše. Imali su što vidjeti: bilo je tmurno, mračno, puno svakojakih životinja i leševa. Nije bilo vode, ni sunčeve svjetlosti. Kada su shvatili gdje su zapravo ušli, polako su se pomicali prema vratima. Njihovom srećom vrata nisu bila skroz zatvorena. Jedan od braće skoči te pričuva vrata i njih dvojica iziđoše. Nakon što su izišli, bili su presretni jer su ostali živi.

I dandanas ta legenda se pamti po hrabroj braći Matanu i Zvonki koji su jedini od njih stotinu ostali živi.⁷²

KULA IZDAJE

Tri brata gradila su kulu. Sve što bi sagradili danju, ono bi se srušilo uvečer. Zakleli su se da će žena koja sutra doneše ručak biti zazidana u zidine kule.

Tako dvojica braće rekoše svojim ženama da sutra nipošto ne donose ručak. Treći ne reče svoj ženi ništa držeći se zakletve. Sutradan, kada je žena trećeg sina donijela ručak, zazidali su je u zidine. Imala je malu bebu koju su dovodili da doji majčino mlijeko sve dok ona nije umrla. Legenda kaže da je iz zidina kule uvijek teklo majčino mlijeko.⁷³

I prezimena ljudi nastajala su na različite načine, a mijenjale su ih povijesne okolnosti i prirodne nepogode.

O promjenama hrvatskih velikaških prezimena u vrijeme turske vlasti Andrija Kačić Miošić u *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* bilježi:

“Uspomene mnogi gospodski kuća posve su se utrnule niti se znati mogu, i razlog je ovi: kada Turci Bosnu osvojiše, koga mogoše ufatiti, posikoše i njove uspomene sažegoše. A dogodi se ovako: dozva car na viru gospodu bosansku pod grad koji se zove Jajce i obeća jim dati njiove baštine, sela, gospodstva i potvrditi sva ona privileđija koja su uživali prija pod kraljim bosanskim, naredivši jim da donesu sve svoje karte, koje se u njiovim kućam nahodaju toliko od njiova gospodstva koliko od zemalja i viteški dila koja su oni i njiovi stari učinili. Došavši dakle starisine od kuća gospodski prid cara pod Jajce, prikazaše mu karte svoje, koje imadući car u ruke,⁷³⁵ sve ji čini sažeći, a njih na tvrdoj

⁷² Zapisala Matea Puljić-Vlahić 2011. po kazivanju oca Đure Puljića-Vlahića, rođ. 1963. Kamenoj (Blagaj), a živi u Mostaru.

⁷³ Zapisala Bianka Topalović 2010., po kazivanju tetke Tonke (djev. Kraljević) Markotić, rođ.1960. u Dobriču, Široki Brijeg. Sada živi u Ilićima, a priču je čula od oca.

viri, koji se ne ktiše izturčiti, čini pogubiti. Ostali puk dozva prida se ter izprominjiva imena njiova stara i zapovidi da se unapridak imadu očevim imenom zvati, na priliku, komu otac biše Petar, zapovidi da se unapridak zove Petrović ec.“⁷⁴

LEGENDA O PODRIJETLU MARUŠIĆA

Marušići su podrijetlom od vrlo starog i znamenitog hrvatskog plemena Miloradovića, čija je postojbina u selu Ošanići kod Stoca. Na velikom kamenu pred crkvom sv. Petra u Ošanićima stoji natpis koji govori o vojvodi Stipanu Miloradoviću i njegovom sinu vojvodi Petru.

Prema bakinim pričama, a i dostupnim spisima koji se čuvaju u gradu Dubrovniku, spominju se dva Miloradovića: vojvoda Stišan i župan Juraj koji su sa svojom vojskom vodili bitke protiv Turaka u okolini Dubrovnika. Stipan, sin mu Petar i župan Juraj imali su čista hrvatska imena, bili su katolici i k tome ikavci, kako se u ono doba govorilo na području istočne Hercegovine.

Miloradovići su imali i svoj plemenski grb. U vrijeme turske vladavine bili su proganjeni kao i ostali katolički narod i katolički svećenici jer su Turci držali svetog oca Papu svojim najvećim neprijateljem. U takvim prilikama Miloradovići koji nisu htjeli prihvati tursku vlast i vjeru odlučili su se odseliti na zapadnu obalu rijeke Neretve i tako se nastaniti u zapadnoj Hercegovini.

Prema pričama koje se u mojoj obitelji stotinama godina prenose s koljena na koljeno, a i crkvenim spisima, koji se čuvaju u franjevačkom samostanu u Mostaru spominje se dolazak Marušića iz istočne Hercegovine koji se starinom zovu Miloradovići. Fra Andrija Kačić je napisao da je iz crkvenih matičnih knjiga vidljivo da su Miloradovići svoje prezime preoblikovali u Marušić. Jedan dio Marušića radi turskih ubojstava, mučenja i pljački odselio je u velikoj seobi našeg naroda iz zapadne Hercegovine na oslobođeno područje Sinjske krajine, a drugi dio je ostao sa svećenicima na svojim ognjištima na Širokom Brijegu od kojih potječe i moja obitelj.⁷⁵

⁷⁴ KAČIĆ MIOŠIĆ, ANDRIJA, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 450.

⁷⁵ Zapisala Iva Marušić 2009. u Mostaru, po kazivanju oca Nike Marušića, rod. 1972. u Širokom Brijegu, a živi u Mostaru.

*Ovo sam zapisala kako mi je moj tata pričao, a što je on čuo od svoje bake Jele, i što je dugo godina nakon bakinih priča pročitao u knjigama koje su se bavile podrijetlom našeg prezimena.

O podrijetlu Marušića Kačić bilježi "Marušić dođe iz Desana; ako je svoje Marušiću iz Broćna, tot se zovu starinom Miloradovići."⁷⁶

KAKO SU TOMIĆI DOBILI PREZIME OBRDALI

Naši preci su živjeli u Varešu, gradu koji je poznat po željeznoj rudi i željezari, a u hrvatskoj povijesti po utvrdi Bobovac. Vareški kraj posebno se spominje kao posljednje utočište hrvatskih kraljeva, odnosno kraljice Katarine Kosače. Grad Vareš je smješten na obroncima brda. Sve kuće su izgrađene na njihovim padinama, tako da je i kuća naših predaka bila na jednoj od njih. U toj kući su živjeli moji preci pod prezimenom Tomić.

Jednom davno na toj padini se aktiviralo klizište zemlje što se u tom kraju kaže da se zemlja obrdala, pa se tako govorilo: "Kod Tomića se zemlja obrdala." Za nekoliko godina Tomići su prešli na prezime Obrdalj. Tako se to novo prezime Obrdalj točno odnosilo na određenu obitelj, za razliku od mnogih drugih obitelji koje su se prezivale Tomić, jer je Tomića bilo mnogo u tom kraju.⁷⁷

3.2.3. Eshatološke predaje

Eshatološke predaje govore o ustajanju mrtvih iz grobova, pojavljivanju među članovima obitelji zbog neispovjednih ili nepriznatih grijeha.

KRALJICA MARTA I NJEZINA VOJSKA

Spuštalas noć. Sve je bilo tiho i mirno. Odjednom se čuo nepoznati glas, a osim glasa čula se i tiha glazba. Tiha glazba i glas čuli su se do obližnjeg sela. Svi stanovnici toga sela izišli su iz svojih kuća da vide što se događa. Čudili su se i pitali od koga potječe glas i glazba. Među njima našla se i jedna starica. Ona je rekla da glas potječe od vojske. Stanovnici su se zapitali čije, a starica je odgovorila da je to Martina vojska i glazba. Opet je bilo pitanje tko je Marta.

Starica je započela priču. Kada je ona bila mala, vladala je kraljica Marta. Bila je mudra, dobra, svima je pomagala, ali imala je manu zbog koje su je ljudi mrzili – željela je biti najljepša, okićena zlatom i odjevena

⁷⁶ KAČIĆ MIOŠIĆ, ANDRIJA, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 514.

⁷⁷ Zapisala Karmen Obrdalj 2009. u Mostaru, a priču je čula od tate Maria Obrdalja, rođ. 1964. u Tesliću, a sada živi u Mostaru.

zlatnim haljinama. Tako joj je život prošao uz bogatstvo, ali s puno nesreće. Umrla je od tuge i čežnje za obitelji i srećom.

Starica je završila svoju priču i rekla da se Marta vratila zato što želi ispraviti prošlost i svoje pogreške.⁷⁸

3.2.4. Mitske predaje

Najčešći oblik hrvatskih usmenih priča u okolini Mostara su mitske predaje. Njihovi protagonisti su vile, vilenjaci, divovi ili povijesne osobe kojima je narod pripisivao nadnaravne moći.

KONJ I VILE

U davno vrijeme, još dok su postojale vile, ni moje pretke nisu zaobišla čudna događanja.

Jednog jutra, kad je moja prabaka pošla konju dati vode, vidjela je da su mu oko grive spletene pletenice. Ona ih je htjela rasplesti, no njezin otac joj je rekao: "Ne smiješ, to su vile učinile. Ako ih raspleteš, konj će uginuti."

Sljedećeg jutra konja nije bilo u staji. Našli su ga tek navečer iscrpljenog i slabog. Ležao je u šumarku blizu kuće. Vile su ga jahale, uhvatila ih je zora i nisu ga uspjеле vratiti u staju. Svi ukućani su se bili uznemirili za sudbinu njihovog konja.

Tada je moja prabaka konju oko tih pletenica stavila krštene soli i one su nestale. Konj je ostao još dugo živ.⁷⁹

ŽIVOT VILA U BOGODOLU

Moji pradjedovi potječu s područja kraške planine Čabulje. U njezinom podnožju prostire se selo Bogodol. Kuće su u selu raštrkane i malobrojne. U njima gotovo ne živi nitko od mlađih generacija. Moj pradjed bi u kasno proljeće vodio stoku na planinu Čabulju, jer su тамо bolji pašnjaci, a vraćao bi se u jesen. Stoku su čuvala obično djeca uživajući u bezbrižnim pastirskim igrama.

Za tu su krašku planinu vezane brojne legende o vilama i vilinskom svijetu. Navodno, kako sam i ja čula od svog djeda, a on opet od svojih

⁷⁸ Zapisala Ana Krtalić 2008. u Mostaru po kazivanju pok. bake Eugenije (djev. Kukić) Vilenica (1943. – 2008.) rođene u Ostrošcu (Jablanica).

⁷⁹ Zapisala Dajana Ljubić 2010. u Mostaru po kazivanju bake Mande Ljubić (djev. Vranić), rođ. u Sarajevu (1942. – 2008.). Živjela je u Ljutom Docu.

roditelja i djedova, noću po planinskim dolovima vile igraju kolo. Obično se okupe oko kakva bunara i češljaju dugu kosu. One umjesto stopala imaju na jednoj nozi magareće kopito. Ukoliko uhvate u svoje kolo kakva usnula mladića ili slučajnog prolaznika odvedu ga sa sobom u svoj svijet. Taj se sretnik ili nesretnik ne vraća natrag u stvarni svijet.

Vile često znaju uzjahati kakva odbjegla konja i spletu mu onda grivu u pletenice. Konji su tada obično mirni i poslušni, a ta se pletena griva ne da rasplesti.

U zoru kada se oglase prvi pijetlovi, vile se povuku u svoj podzemni svijet o kojem svjedoči samo spletena konjska griva i izgažena trava na planinskim dolovima.⁸⁰

SAN O VILI

Te noći bijaše jako hladno. U kući kraj žarkog plamena sjedio je djed Ivan i njegov mačak Micko. Kako su živjeli u planini, kuća djeda Ivana se jedva mogla primijetiti jer su oko nje bile velike, guste izrasline grmlja. Jedne noći kada djed nije mogao spavati, izide iz svoje postelje i nasloni se na prozor koji je gledao na susjednu planinu. Iznenada je ugledao jednu ženu. Kosa joj je visjela kao kilogram vune, a oči pune nevinosti zatreperere nekoliko puta. Djed Ivan se prepao kada ga je njegov mačak prenuo. Tek onda ustade na svoje vlastite noge, pogleda ponovo na prozor u susjednu planinu gdje nije više ničeg bilo. Ali ujutro pred zoru začu se glas i galama. Djed Ivan uz nemireno zapita "Što je to? Dolazi s one planine. Oh, danas je 21. prosinca, kada vile slave svoje postojanje."

Nije ni čudno bilo da je djed Ivan, sanjao san o vili. Od tog dana prošao je veliki niz godina.⁸¹

VILINSKI PRAH

Planina Velebit čuva jednu zanimljivu legendu o vilama. Od svih kuća u selu, jedna je bila posebna. U toj kući nitko nije živio, a ne zna se ni kto ju je sagradio. Iako u kući nije nitko živio, ona je blistala od čistoće i cvijeće na prozoru je uvijek bilo svježe. Jedan mladić je kupio tu kuću i počeo ju je uređivati. Noću je spavao u kućici koju je sagradio u dvorištu.

⁸⁰ Zapisala Tea Pandža 2008. u Mostaru a priču joj je ispričao djed Žarko Čuljak rođ. 1930. u Bogodolu (Čabulja). Sada živi u Mostaru.

⁸¹ Zapisala Andrea Bošnjak 2008. u Mostaru po kazivanju djeda Ilike Knezovića rođ. 1935. u Kolašinu (Goranci). Sada živi u Mostaru.

Jedne večeri, kada se spremao na spavanje, ukazala mu se vila. Bila je tako lijepa da nije vjerovao da je to istina. Ona mu je rekla da ujutro napusti kuću jer svake večeri tu kuću posjećuju vile koje ju i uređuju. Mladić je vjerovao da je to samo obični san nastao od priča seljaka o toj kući.

Jutro je već svanulo i na prozoru je bilo svježe cvijeće svezano vezicom koju je vila imala u kosi. Mladiću je sve bilo čudno, ali je brzo na to zaboravio. Preko dana je uredio jednu sobu i odlučio u njoj prenoćiti. San mu je prekinula neka glasna pjesma. Probudio se i prateći zvukove pjesme došao je do vrta. Vido je vile kako uređuju vrt i pjevaju pjesmu koju je on čuo. Očaran pjesmom mladić je zaplesao. Vile su ga vidjele i nije im se svidio. Htjeli su ga pretvoriti u prah, ali vila koja mu se ukazala željela ga je spasiti. Vili se svidio mladić, a i ona njemu. Međutim, ljubomorne vile pretvorile su ih u prah.

Mnogi ljudi kažu da ona prašina u kući jest njihov prah, jer samo velika ljubav može držati tu staru kuću tako lijepom.⁸²

VILINSKA BIJELA KOBILA

Jednom davno pošao mladić iz Goranaca u Vrde preko Vilinog polja. Polje je smješteno izmedu visokih obronaka Čabulje.

Bilo je ljeto i na polju je već izraslo žito. Kada je mladić došao do polja, ugledao je u žitu bijelu kobilu. Odlučio je da ju uhvati i na njoj odjaše u selo. Dobro se napatio dok ju je uhvatio. Sve žito je pogazio. Kad je došao u selo, kobilu je smjestio u tor, ali ona je preskočila ogradu i odjurila prema Vilinom polju. Domaćinu kod kojeg je došao ispričao je što mu se dogodilo. Oni su ga u nevjericu gledali i rekli mu da je dobro prošao. Bijela kobila je vilina kobila i ne da se nikome jahati. Sutradan, kad je pošao kući, s njim je pošlo još nekoliko mještana do Vilinog polja da provjere njegovu priču. Žito na polju stajalo je uspravno, nigdje ni traga njegovih stopa.

Vilino polje stoji na istom mjestu, žito se više ne sadи na njemu, a legenda kaže da Vilino polje nikad nije samo, što znači da ga vile redovito posjećuju i bijela kobila umjesto kroz žito, trči kroz travu.⁸³

⁸² Zapisala Ana Brkić 2009. u Mostaru, a čula je od bake Ilke (djev. Bazina) Brkić, rođ. 1936. u Prozoru (Rama), a živi u Mostaru. Priču je naslijedila od svoje majke.

⁸³ Zapisao Tino Soldo 2009. u Mostaru, a priču je čuo od susjede Mare (djev. Marić) Krešić, rođ. 1936. u Gorancima, a živi u Mostaru. Ona je priču čula od svoga oca Nikole rođ. 1889. u Gorancima.

KAMENA VILA ILI VILA ČAROBNICA

Nekoć davno na mjestu gdje je sada okamenjena vila obitavale su vile, igrale kolo i pjevale. Naravno, to su činile samo noću kad ih nitko ne vidi.

Jedne noći prolazio je mladić, najljepši u ovom kraju, čuo je milozvučnu pjesmu i išao prema njoj vidjeti tko to tako lijepo pjeva. Kad je prišao bliže, video je deset djevojaka, sve ljepša od ljepše. Bile su odjevene u duge, bijele haljine. Skrio se iza drveta i uživao u pjesmi i plesu vila. Jedna od njih ga je primijetila, izišla iz kola i krenula prema njemu. Htio je pobjeći, ali nije se mogao pomaknuti od njezine ljepote. Prišla mu je i rekla: "Ti si najljepši mladić kojeg sam vidjela!"

Uvela ga je u kolo i on je zaplesao s vilama. Nisu stajale sve do pred zoru kada je po njih došao vilenjak da ih odvede u vilin dvor.

Mladić je pobjegao. Tako je svaku noć dolazio i plesao s vilama. Mladić i vila su se zaljubili.

Jednu noć vilenjak je došao ranije po njih i video mladića. Sav ljut htio ga je pretvoriti u kamen, ali vila koja se zaljubila u njega stala je između vilenjaka i mladića. Priznala je vilenjaku kako je zaljubljena u njega i molila ga da ih poštedi svoga gnjeva. On se naljutio i rekao da će ih oboje pretvoriti u kamen. Vila i mladić su se zagrlili i zaplakali. Vilenjak je vilu skamenio te je iz ravne hercegovačke zemlje izišlo kamenje i okovalo je, a mladića pretvorio u prašinu koju će vjetar nositi i nikada ne će nestati.

Kamena vila svake zore plače za izgubljenom ljubavlju te je tijekom godina svojim suzama napravila zdenac i nada se da će joj jednog dana vjetar vratiti mladića. Svojom čarolijom, uspijeva ga svake noći dozvati i čuti njegovu pjesmu.

Zbog toga su je u ovim krajevima i nazvali Vila Čarobnica. A, da sve ovo nije samo tek puka legenda, svjedoči kameni vilin kip.⁸⁴

LEGENDA O VILINOM POLJU

Pod planinom Čabuljom ima mjesto koje se zove Vilino polje.

Legenda kaže kako su seljaci noću pošli u potragu za stokom koja se izgubila u planini. Tražili su je svugdje i kad su zašli duboko u šumu pred njima se stvorio proplanak. Imali su što vidjeti. Preljepe djevojke igrale su kolo. Oko njih su stajali bijeli konji griva ispletениh u pletenice. Vile su bile

⁸⁴ Zapisala Antonija Marić 2010. Priču je čula od bake Mire (djev. Lasić) Marić, rod. 1955. u Jarama, a živi u Njemačkoj.

u dugim, bijelim haljinama, a imale su jednu nogu ljudsku, a drugu magareću. U noći su blještale poput bisera, a duge kose poput sunca. Kažu da su vile postojale sve dok nisu počela zvoniti zvona na crkvama. A od tada se to mjesto zove Vilino polje.⁸⁵

VILINO POLJE

Nekada je Vilino polje bilo obično polje na kojemu su pasla stada ovaca, a čobani i čobanice sjedili u hladu i mirno razgovarali. Sve je bilo tako iz dana u dan dok se nije počelo dogadati nešto neobično. Uvečer, kada bi netko tuda prolazio na vrhu planine, ispod koje se nalazilo to polje, ukazivao bi se neki svjetleći krug. Činilo se kao da vatrene vile kolo vode.

Tako sve iz večeri u večer. Kada bi netko digao pušku da puca, ono bi se ugasilo. Kada bi ponovo pušku spustio, opet bi se pojavilo. To svjetlo je godinama bilo misterij, dok se nisu pronijele glasine o tome kako su neki ljudi koji su tuda prolazili rano ujutro viđali u rosnoj travi krug kao da je netko igrao kolo. Kružile su slične priče u kojima je sve ukazivalo na vile. Tako je to polje nazvano Vilino polje.⁸⁶

VILE

Mnogi ljudi ne vjeruju da su prije postojale vile. Moj djed mi je pričao zanimljivu priču o vilama.

Vile su svake noći dolazile u šumu i plesale. Imale su jednu ljudsku, a jednu magareću nogu. Plesale su u kolu. Jedan mladić Marko se vraćao sa sijela i video u kolu prelijepе vile. Vile su mu rekле da dođe plesati s njima, a on kao začaran njihovom ljepotom, nesvesno je došao u kolo s njima. Ujutro su ga ljudi iz sela pronašli u grmlju mrtvog.

Svi ljudi u selu su znali da su to bile vile, jer su svake noći čuli njihovu pjesmu.⁸⁷

⁸⁵ Zapisao Marko Golemac 2009. u Mostaru po kazivanju majke Lucije (djev. Čarapina) Golemac, rođ. 1966. u Vrdima, a sada živi u Mostaru.

⁸⁶ Zapisala Matea Čarapina 2008. u Mostaru, a čula ju je od oca Mladena Čarapine rođ. 1954. u Vrdima poviše Mostara, gdje i živi.

Matea bilježi: "Ja sam svojim očima vidjela to svjetlo, a kad je djed podigao pušku da puca ono se ugasilo, sve tako nekoliko puta dok nije potpuno nestalo. U ovu priču tko ne vjeruje nek ne vjeruje, ja znam da je istinita, a ima još nekih koji su to vidjeli i pričaju isto."

⁸⁷ Zapisala Ana Pinjušić 2010. u Mostaru po kazivanju djeda Mije Azinovića rođenog 1937. u Konjicu, a živi u Mostaru.

JESU LI VILE POSTOJALE?

Od davnina postoji jedna priča o vilama koja se prenosila s koljena na koljeno. Meni ju je pričao moj djed, a njemu njegov otac.

Svi ljudi u selu su vjerovali da postoje vile u obliku prekrasnih djevojaka koje su imale jednu ljudsku, a jednu kozju nogu.

Ne zna se tko ih je prvi video, ali bi u hladnim zimskim noćima pričali neobične priče. Te priče su završavale o njihovim konjima, koji su ujutro imali prekrasne pletenice. Nijedna ljudska ruka nije ih mogla tako napraviti. Poslije toga bi ljudi čekali sljedeću noć da vile uhvate na djelu, ali se to nije dogodilo jer bi se one uvijek pojavile na nekom drugom mjestu da isto to naprave.

Pošto su bile neuhvatljive, do dana današnjeg ostaje tajna jesu li one postojale ili je to bila ljudska mašta. To više i nije važno jer znam da su u ono vrijeme, u jednom hercegovačkom selu, činile život mnogo bogatijim i interesantnijim.⁸⁸

NESTALI MLADIĆ

Vile su imale dugu, plavu kosu. Nosile su bijele haljine ispod kojih se vidjela jedna magareća noga.

Jednom su vile odnijele mladića koji je bio najljepši u cijelom selu. Njegovi roditelji su ga danima tražili i zvali.

Nakon mjesec dana pronašli su ga lovci na jednoj litici na koju se nitko nije mogao popeti. Danima su smisljali kako ga spustiti. Kad su došli do njega, bio je iscrpljen i gladan. Svi su se čudili kako je na toj litici preživio mjesec dana bez vode i hrane. Nakon što se oporavio, rekao je da su ga vile nakon plesa odvele na tu liticu i nestale.

Njegova je obitelj i danas živa.⁸⁹

ĆOSO I DIV

Nekada davno živio je siromašni seljak Ćoso koji je imao mnogo djece. Bio je mudar i dosjetljiv i upravo te vrline su ga spasile od strašnog diva.

⁸⁸ Zapisala Bianka Topalović po kazivanju Ljubice Topalović rođ. 1969. u Grudama. Sada živi u Mostaru.

⁸⁹ Zapisao Romano Lasić 2009. po kazivanju bake Gordane (djev. Barbarić) Džidić, rođ. 1945. u Brotnju, a živi u Cimu (Mostar).

Radeći u polju, sjeo je da se odmori i užina. Najednom se pojavi div i upita ga odakle mu taj sir što jede. Čoso je odgovorio da je stisnuo kamen i od njega napravio sir. A već prije, sakrio je sir u ruku, uzeo je kamen i pokazao divu, kako je naime, napravio sir. Div mu je povjerovao i pomislio: "O kako je jak ovaj čovjek, kad od kamena pravi sir." Rekao je Čosi da podje s njim i pomogne mu brati trešnje. Čoso je morao poći. Kad je div povukao granu trešnje na kojoj je bio Čoso i naglo je pustio, nesretni Čoso je odletio i pao u grm i pri tome nehotice ubio zeca. Divu je rekao kako je ugledao zeca i da je morao skočiti da ga ubije. Div je ostao u čudu. Pomislio je: "Pa ovaj čovjek ne samo da je snažan, nego je i brz."

Odluči da ga povede kući. Nitko od divova nije htio donijeti drva za potpalu, pa su se počeli svadati. Čoso je rekao da prestanu i da će on otići po drva. Vidjevši kako on mota užad oko drveća u šumi, divovi su pomislili da će on cijelu šumu dovući.

Prepavši se njegove snage divovi su smislili plan kako ga ubiti. Skriven na tavanu, Čoso je čuo za njihov naum. Uvečer, kad je pošao spavati u svoju postelju, stavio je samar i pokrio ga gunjem, a on je legao na drugo mjesto. Divovi su donijeli vruću vodu i polili po samaru. Uzeli su koce i udarali do iznemoglosti po njemu, misleći da tuku Čosu. Ujutro, kada su ga ugledali živa, nisu mogli vjerovati. Pitali su ga kako je spavao. On je odgovorio da mu je bilo vruće i da su ga cijelu noć ujedale mušice. Divovi su pomislili: "Vidi, naši udari za njega su kao ujedi mušice, a ni vrela voda nije mu mogla ništa." Prepavši se njegove snage, divovi odluče da ga puste kući i daju mu blaga. Pitali su ga hoće li mu netko od njih ponijeti blago. Čoso je pristao, jer je znao da on ne bi mogao ponijeti puno. Divovi su bili sretni zbog te Čosine odluke misleći kako je Čoso jak odnio bi im sve bogatstvo. Došavši u Čosinu kuću, div je spustio blago na pod i pri tome otpuhnuo. Od siline njegova daha Čosina dječica su poletjela u zrak prema tavanu. Div se prestrašio i pobjegao, misleći da su pošli po grede na tavanu i da će ga njima tući. Svojim drugovima ispričao je da Čosina snaga nije ništa naspram snage njegove djece i kako su ona ugledavši ga, skočila do tavana po grede da ga tuku i da je jedva živu glavu izvukao.

Prestrašeni divovi, pobjegli su iz sela i više se nikada nisu vratili. Tako je mudri Čoso spasio sebe i cijelo selo.⁹⁰

⁹⁰ Zapisao Ivan Marić 2010. u Mostaru po kazivanju djedove sestre Delfe (djev. Stojkić) Erić, rođ. 1938. u Gorancima, sada živi u Mostaru.

Ovu priču pričao je moj pokojni djed mojoj majci, a meni ju je ispričala djedova sestra. Želeći je sačuvati od zaborava, ja sam je prenio na papir radostan što će je i drugi čitati.

3.2.5. Demonološke predaje

Demonološke predaje su priče o susretu s onostranim bićima: vješticama, vještcima, stuhama, irudicama, kugama, vukodlacima, vragom (vodeni jarac, crno jare)... I ove priče nose snažnu moralnu poruku kršćanske vjere kojom se i najveća zla mogu pobijediti pa i sam vrag.

BIJELI LOVAC

*Noć je uvijek puna svega i svačega, što je danju drvo, noću je medvjed. Mjesec je zašao pa je noć bila mračna. Odjednom se začula neka čudna buka i oštiri lavež psa. Djed je počeo osluškivati: "Ovako se strašno čulo kada se pojавio Bijeli Lovac." "Bijeli Lovac?! Kakav Bijeli Lovac," zavikali smo mi. "Pa, on se pojавio nekada davno, dok sam još bio mlad. Hodao je po našim poljima i šumama. Moj brat i ja vidjeli smo ga na zidu ispod naše kuće. Stajao je u bijelom ogrtaču, a njegov pas je strašno lajao. Od straha smo pobegli, jer pričalo se, ako te uhvati Bijeli Lovac može ti se svašta dogoditi. Ali, od tada ga nitko više nije video."*⁹¹

DIOBA BRAĆE

Živio otac i tri sina. Otac na samrti pozva svoje sinove da podijele imanje koje im je ostavio. Otac umre. Sinovi se posvadaju i najmlađi ode iz kuće jer je vidio da to nikamo ne vodi. On ode i u putu vidi čup pun zlatnika pa poviče: "Vrag! Vrag!" Dva sina iziđoše i vidješe čup pun zlatnika. Iza njih ide susjed koji je čuo viku i rekao: "A da mi ovo podijelimo na tri dijela?" Sinovi rekoše susjedu da on ode kupiti hrane i pića pa da proslave. Susjed ode. Sinovi su se dogovorili i rekli: "Ajmo ga mi ubiti kad se vrati i da nam sve ostane."

Susjed kupi što su mu braća naredila te na putu do kuće otruje hranu i piće. Dođe susjed, i braća ga ubiše, a hranu i piće pojedoše. Mrtav susjed, mrtva oba sina.

Dođe najmlađi sin i reče: "Jesam li vam rekao da je to vrag?"⁹²

⁹¹ Zapisao Ivan Marić 2009. u Mostaru, a priču je čuo od bake Slavke (djev. Talić Stojkić, rođ. 1940. u Gorancima, a sada živi u Mostaru.

⁹² Zapisao Luka Brekalo 2009. u Mostaru, a priču je čuo od svoje bake Anice (djev. Zelenika) Brekalo. Rođena je u Gornjem Gracu 1940., a živi u Mostaru.

SESTRINSKA LJUBAV

Dok sam s bakom šetao livadom ugledao sam dva mala groba. Pitao sam baku čiji su to grobovi. Baka mi je ispričala legendu koja se dugo prepričavala u njezinom selu Gorancima.

Početkom XIX. st. vladala je kuga. Na tijelu ljudi pojavljivale su se rane koje nisu mogle zacijeliti. Oboljele su i dvije djevojčice, a bile su sestre. Bolest je prvo napala stariju sestru. Znajući da je bolest prijelazna, pobegla je i skrila se u šumu. Kad ju je sestra pronašla, druga joj sestra nije dala blizu sebe. Bacala je čak i kamenje na nju da je otjera od sebe.

Sestrinska ljubav bila je jača od bolesti i umrle su jedna pored druge. Pastiri su ih pronašli i pokopali u Marića Dragi pod Vranićem. Od tada su ti grobovi postali značajni i posjećuju se kao zavjetno mjesto.⁹³

VODENI JARAC

U vrijeme kada je moja baka bila djevojčica, žene nisu išle na kupanje, jer je to kako ona kaže, bilo sramotno.

Tako su jedne ljetne nedjelje nakon mise mladići otišli na kupanje. Među njima bio je jedan Stipe, koji je bio izvrstan plivač. Dok se on približavao obali, iz vode je izašao veliki crveni jarac. Zgrabio je Stipu i počeo ga vući u vodu. Mnogi su se razbježali, a samo dva ili tri mladića priskočili su u vodo. Što su ga više vukli prema sebi, to je jarac vukao još više tako vukući i ostalu dvojicu mladića. Kada su vidjeli da je jarac jači i da mladiću ne mogu pomoći, pustili su tog nesretnika.

Ispod vode su nestali jarac i taj nesretni mladić, a na mjestu gdje je nestao pojavio se vir.⁹⁴

TKO JE BIJELI LOVAC?

Od davnina krajevima poviše Mostara kruži legenda o postojanju Bijelog Lovca. Tako je i u selu Gorancima.

⁹³ Zapisao Ivan Sušac 2009. u Mostaru, a čuo od bake Ivice (djev. Aničić) Marić, rođ. 1943. u Gorancima, a živi u Mostaru. Prema predaji s koljena na koljeno zaključuje se da su grobovi nastali od 1813. do 1817.

⁹⁴ Zapisala Gabrijela Markotić 2010. po kazivanju prabake Stojke (djev. Buhač) Buhač, rođ. 1927. u Jarama, a sada živi u Vinkovcima.

Ovo se dogodilo početkom 20. st. kada je moja prabaka bila djevojčica od deset godina. Jako se dobro sjeća što se pričalo u selu, a sjeća se još uvijek, iako ima 83 godine.

Jednom davno na prostorima između sela Goranaca, Grabove Drage i Pologa živio je strastveni lovac u narodu poznat kao Kudo Marić. Nije imao nikoga svoga, niti je išta radio osim lovio. Hranio se milostinjom susjeda i lovinom koju bi ulovio tijekom dana.

Krenuo jednom tako lovac nedjeljom prije izlaska sunca u lov. Krećući se po Velikim Bilama nije ništa spazio od divljači. Zbog neuspjeha sjeo je da se odmori. Iz daljine je začuo žamor ljudi. Odlučio je provjeriti što se događa. Kada je došao bliže, video je da se na poznatom misištu održava sveta misa. Odmah je odložio pušku na kameni zid i odlučio se pomoliti Bogu za bolju lovinu. U trenutku kada je svećenik dizao tijelo i krv pored misišta je protričavao zec. Kudo uze pušku i opali. Od iznenađenja svećeniku je ispala hostija iz ruku. Prokleo je Kudu da i nakon smrti lovi na onome svijetu. Okupljena svjetina je prepričavala svojim bližnjima taj nemili događaj.

Nakon smrti Kude Marića mnogi su mještani spomenutih sela pričali da su u noćnim satima čuli lavež lovačkih pasa i vidjeli lik lovca obučenog u bijelo. Tako se legenda pronijela hercegovačkim krajevima o Bijelom Lovcu i prenosi se s koljena na koljeno do današnjih dana.⁹⁵

NE ĆE VJEŠTICA NA ARAR

Dok je moja baka bila mala, u selu je živjela jedna žena imenom se Anda. Ona je bila čudna. Noću je pjevala na nekom mostu. Sva djeca u selu mislila su da je ona vještica.

No, ona je bila mora (neudana vještica). Vragolasta djeca danima su smisljala kako provjeriti je li ona vještica. Jedan dječak se dosjetio izreke: "Ne će vještica na arar." Arar je bila vunena vreća za prijenos žita i brašna. Velikim slavljem častio se blagdan Gospojine. Sve su stolice bile zauzete osim jedne, namijenjene Andi, koja je uvijek kasnila. Djeca su na tu stolicu stavila arar. Anda je arar čudno gledala i nije htjela sjesti na njega. Nakon duge večeri, krenula je kući. Kad je pošla prema vratima, jedan ju je dječak zapričavao, a drugi zakačio iznad vrata komad grebena ispod kojeg vještica nije smjela proći. Kad ga je vidjela, naglo se vratila na veselje i tako nekoliko puta.

Na kraju je ipak prekoračila prag i otišla. Nakon toga je nestala i nitko više nije znao za nju.⁹⁶

⁹⁵ Zapisao Andrej Marić 2009. u Mostaru, a legendu čuo od svoje bake Danice (djev. Markić) Knezović, rođ. u Pologu 1934., a sada živi u Mostaru.

⁹⁶ Zapisao Romano Lasić 2009. po kazivanju bake Gordane (djev. Barbarić) Džidić, rođ. 1945. u Brotnju, a živi u Cimu (Mostar).

CRNO JARE

Neposredno prije Božića jedan čovjek iz Cima krenuo je u Brotnjo po svoje vino. Nakon što je uzeo vino vraćao se kući na konju.

Prolazeći kroz šumu čuo je krik jareta. Uzeo je jare misleći da je ostalo poslije paše. Milovao ga je na konju. Konj naglo zatetura, ali su srećom i čovjek i jare ostali na konju. Nakon toga čovjek reče: "Jesus i Marija." Jare je naglo skočilo s konja i pobeglo na sam kraj šume. Prestrašen je došao kući.

Jedna žena iz sela došla je u njegovu kuću da uz pomoć čaše s vodom i komadićem olova vidi što je čovjeka tako prepalo. U čaši se pojavio lik crnog jareta, a žena je objasnila da je to bio vrag.

Nakon toga čovjek je oko četrdesetak dana bolovao, a nedugo zatim i umro.⁹⁷

DABOGDA TE JA DUŠILA

Davno je u Cimu živjela vještica. Na jednoj proslavi vidjela je lijepog momka. U sebi je govorila: "Dabogda te ja dušila."

Spustila se noć. Tog je momka počelo nešto dušiti. Znao je da je to vještica i nije mu dala disati. Pukom srećom je preživio. Ujutro je sve ispričao svojoj majci. Ona mu je rekla da mrda prstima dok ga duši, i da će tako saznati tko ga duši. Sljedeće noći vještica se ponovo vratila i počela ga dušiti. Mrdao je prstima i video lik vještice. Za nekoliko dana u Mostaru, šetajući Titovim mostom, primjetio je lik te žene-vještice. Prešao je na njezinu stranu, snažno je stisnuo za vrat i zaprijetio da će je zbosti.

Od tada mu više nije dolazila da ga duši.⁹⁸

3.2.6. Pričanja iz života

U ovim kratkim i šaljivim pričama ismijavaju se pojedinci i njihove mane, neka zanimanja i poslovi, a ponekad i naivnost mudrih vladara: kraljeva, aga, begova itd.

SKOK U MAGLU

Na ivici Raške Gore živjela je jedna velika obitelj poznata po svojoj ludoj pameti. Imali su ideje koje su izazivale smijeh, ali i žaljenje. Tako su

⁹⁷ Zapisao Romano Lasić 2009. po kazivanju bake Gordane (djev. Barbarić) Džidić, rođ. 1945. u Brotnju, a živi u Cimu (Mostar).

⁹⁸ Zapisao Romano Lasić 2009. po kazivanju bake Gordane (djev. Barbarić) Džidić, rođ. 1945. u Brotnju, a živi u Cimu (Mostar).

sa svojim razmišljanjem učinili veliku ludost. Taj dan je padala kiša. Nakon kiše ispod njihove kuće stvorila se velika magla koja je izgledala kao velika bijela lopta napravljena od pamuka. Kada su izišli vani i vidjeli loptu poput pamuka, a ne znajući da je to magla, jedan od braće predložio je da skoče na pamučnu loptu. Taj brat koji je to predložio prvi je skočio i povikao: "Oj, junače!" Misleći da mu je lijepo, preostala četiri brata za njim skočiše. Sva petorica braće su nastradala i neslavno završila skačući u maglu.⁹⁹

KRALJ I SELJAK

Bio jedan kralj. Njegovo kraljevstvo bilo je toliko veliko da ga ni i on sam u jednom danu nije mogao obići. Pored tog dvora bilo je jedno veliko polje, a nasred polja mala kućica. U toj kućici živio je seljak, njegova žena i sin jedinac. Kralj je nudio mnogo novca za njegovo polje, ali seljak nije mario. Znao je da će biti dobra u tom polju. Seljak nije bio školovan pa su zbog toga svi ljudi u tom mjestu mislili da on ne zna što čini. "Tolike ponude od kralja je on propustio", govorili su.

Ali seljak je bio mudar, a kralj naivan. Mnogo svog novca dao je trgovcima za robu koju nikad nije dobio. Kralj je imao velike vinograde, ali malo radnika koji dobro rade svoj posao. Kraljev savjetnik govorio mu je da pozove seljaka kojižiživi do dvorca, jer kod koga je god on radio, taj bi bio zadovoljan. Kad ga je kralj pozvao i upitao da radi, on taj poziv nije prihvatio. Zbog slabih radnika dio kraljevskog vinograda je propadao.

Ni seljak ni seljakova žena nisu imali posao. Kraljev poziv prihvatali su da prehrane svog sina. Kralj odluči da ponovo posadi lozu u dijelu koji je propao. Mudri seljak prikrade nekoliko loza te ih zabode u svoje polje. Seljakov vinograd brzo se proširio po cijelom polju. Kraljev posao je propao u vezi s grožđem, a seljakov je tek počeo i dobro mu je išao.¹⁰⁰

MUSINA KOSTILA

Nekad davno u vrijeme Turaka seljak iz Čerina potjerao je kravu u Mostar da je proda. Ponudio je visoku cijenu za kravu i prošlo je puno vremena, a nije je prodao. Na kraju dana naišao je jedan Turčin i upitao: "Pošto je krava?" Seljak mu reče cijenu koja je Turčinu bila visoka. Tada

⁹⁹ Zapisao Marin Pandža 2010. u Mostaru po kazivanju djeda Zdravka Pandže rođ. 1946., u Raštanima, gdje i sada živi. On je naslijedio priču od svoga djeda Ilije Pandže (1882. – 1998.) rođ. u Raštanima.

¹⁰⁰ Zapisala Ana Brkić 2010. u Mostaru, po kazivanju bake Ilke (djev. Bazina) Brkić, rođene 1936. u Prozoru (Rama).

mu je Turčin rekao da bi on kupio kravu kad bi imao zlato ispod Musine kostile. Seljak je bio iz mjesta gdje je nekad živio aga koji je zakopao blago. To ga je zainteresiralo zato što se i on prezivao Musa, pa priupita Turčina da mu ispriča o blagu pod Musinom kostilom.

Tada mu je Turčin ispričao priču koju je čuo o Musinom blagu.

Navodno, živio je bogati aga koji svoje blago nije htio nikome ostaviti u naslijede, nego ga je zakopao pored kuće i tu posadio kostilu. Turčin ni sam nije znao gdje se nalazi kostila.

Kad je seljak čuo ovu priču, odmah je jestino prodao kravu i zaputio se kući. Sutradan je uzeo alat i pošao kopati ispod kostile koju je nekad davno posadio turski aga. Kopao je više dana, odustajao, pa se ponovo vraćao na kopanje. Na kraju je ipak pronašao čup u kojem se stvarno nalazilo veliko blago. Blagom koje je pronašao, kupio je veliko imanje i postao je najbogatiji čovjek u tom kraju.¹⁰¹

BLIZU VODE

Kada bi Neretva nadošla od brda do brda, Bjelopoljci su išli hvatati drva. To su činili kukama ili drvenim štapovima.

Jedne noći otac Mate Golemaca otisao je na vodu i zakačio bijeli sanduk. Tu je bio i Ljubo Kožulj koji se također pridružio izvlačenju sanduka. Golemac htjede uzeti sanduk, htjede Kožulj, i tako se posvađaju koji ga je prije zakačio. Kožulj ga zgrabi i padne u vodu. Golemac ode tužan kući.

Putem sretne Stipu Noćnika i Golemac ga upita: "Oklen ideš?" A on će: "Iz Granapa." "Ko ima u Granapu?" "Gazda i žandari", odgovori Stipe. "Kad si iz Granapa?", preplašen doda Golemac, jer je Kožulj bio gazda. "Evo sada.", doda Stipe.

Kad je Golemac naišao kraj Granapa, video je Ljubu Kožulja unutra. Prestravljen je došao kući, razbolio se i zaklinjao dijete nakon djeteta da po noći ne ide blizu vode.¹⁰²

3.3. Legende

Legende su priče vjerskog obilježja u kojima Bog, sveci, svetice i anđeli unose red u život ljudi, ispravljajući životne nepravde i nemila

¹⁰¹ Zapisa Gabriel Mišić 2009. u Mostaru, a priču je čuo od svoga tate Augustina Mišića, rođ. 1959. u Ljutom Docu, a živi u Mostaru.

¹⁰² Priču sam zapisala 2010. u Bijelom Polju po kazivanju Ivanke (djev. Čarapina) Kožul, rođ. 1953. u Zaružju kod Drežnice, a živi u Bijelom Polju.

događanja. Taj red događa se po snazi kršćanske vjere i Božjem čudu koje je vrhunac vjere.

LEGENDA O MARTI

U jednom malom zabačenom selu živjela je cura po imenu Marta. Bila je bolesna. Na otoku blizu sela nalazila se crkva. Jednog dana zavjetovala se otići na otok kako bi ozdravila. Bolest ju je sve više svladavala i svladavala. Koliko je god željela otići na otok, bolest joj nije dopuštala i nije ni otisla.

Nakon nekog vremena pošli su njezini prijatelji. Rekla im je da joj ponesu nešto sveto s tog otoka. Međutim oni su došli, razgledavali spomenike na otoku i zaboravili ponijeti Marti ono što im je rekla. Kući su se vraćali bar-kom. U toj barci odjedanput su se sjetili bolesne Marte i uzeli komadić drveća, kako bi je zavarali i ne bi iznevjerili. Stigli su kući. Marti su poklonili drvo. Ona je sva vesela uzela to drvo, misleći kako je s otoka. Ubrzo je ozdravila.

Njezini prijatelji se nisu čudom mogli iščuditi kako je ona uspjela svladati bolest tj. ozdraviti. Počeli su joj pjevati pjesmu: "Nije drvo barke, nego vjera Marte." I tako je nastala legenda o Marti.¹⁰³

SVETI NIKOLA

Jednom davno, u jednom malom dalmatinskom selu, živio je bogati gostoničar. On je živio u izobilju i bogatstvu, a ostali seljani živjeli su uglavnom od ono malo škrte zemlje. Jedva su prehranjivali svoje obitelji.

Tako je jednom siromašni seljanin dao svoga sina u najam kod bogatog gostoničara. Siromašni dječak je uglavnom radio za hranu. Kada je gostoničaru posao oslabio, dječaku je davao malo ili nimalo hrane. Jednog dana gostoničar je ostao bez mesa, pa nije imao više što poslužiti svojim gostima. Na svog malog slugu nije ni mislio iako je dječak bivao sve mršaviji i iscrpljeniji. Neprestani rad bez hrane doveo ga je do samrtne postelje. Nikoga nije bilo da pomogne jadnom djetetu pa je uskoro umro.

Za to je saznao sveti Nikola. Ušao je u gostonicu i stao iznad mrtvog dječaka, blagoslovio ga, a u tom trenutku dječak je oživio. Od tada se sveti Nikola smatra zaštitnikom djece.¹⁰⁴

¹⁰³ Zapisala Anđela Bošnjak 2010. u Mostaru, a priču joj je ispričala baka Nada (djev. Bošnjak) Bošnjak, rođ. 1942 u Crnču (Široki Brijeg). Ona ju je naslijedila od svoje majke Milice, (djev. Zeljko) Bošnjak.

¹⁰⁴ Zapisala Gabrijela Markotić 2010. u Mostaru, a priču je čula od svoje majke, Klaudije (djev. Bogdan) Markotić, rođ. 1973. u Mostaru.

MISTERIOZNE LASTE

Jednom prilikom starica u selu molila je Boga, a u toj staroj kući stanovale su laste. Staricu je posjetila jedna majka koja je došla moliti za ozdravljenje svoga sina. Kad je baka počela moliti, laste su stale pred nju i pomno slušale. Pri izgovorenoj riječi AMEN, laste su se vratile u gnijezdo. Mislim da su stvarno misteriozne, sam Bog igra glavnu ulogu u svemu, od početka do svršetka.¹⁰⁵

SELJAK I AGA

Neki čovjek zajmio od Turčina novac i nije mu ga mogao vratiti. Mučeći se s tim problemom, jednog dana ode do age i upita ga: "Što će biti ako ti ne mogrem vratiti novac?" Aga kaže: "Ništa. Samo ti jednu noć prenoći na njegovom mezaru." Aga je za nekoliko dana umro. Rekavši ženi što treba učiniti, ona ga uputi svećeniku. Svećenik mu reče da pospe krštenom soli oko mezara. Seljak je otišao i legao, a konjanici su pošli prema mezaru. Nisu mogli prići, a kad su prvi pijevci zapjevali sve je nestalo.¹⁰⁶

CRVENO JEZERO

Jednom u davna vremena živio je bogati Gavan i na rubu Crvenog jezera imao je velike i prekrasne dvore. Njegovo je bilo sve – Imotsko polje i sva okolica. Živio je veoma raskalašeno i bio je veliki proždrljivac. Prema svima bio je naprasit i nemilosrdan, osobito prema siromašnima. Nije poznavao nevolju i njegova su vrata za sirotinju bila uvijek zatvorena, a kad bi ih otvorio, to bi bilo zato da ih isprebija i otjera. Takav Gavan, a još gora mu žena Gavanuša, opakija i lakomija. Nije znala za Boga, a siromahu nikada nije pomogla, nego im se samo podrugivala i ismijavala ih, tjerajući ih ispred vrata dvora. Gore žene pod suncem nije bilo. Gavan je imao mnogo sinova i kćeri te mislio da će u najvećoj raskoši i zadovoljstvu vječno provoditi dane s njima te im ostaviti svoje bogatstvo.

Djeca se ni po čemu nisu razlikovala od Gavana i Gavanuše.

Jednog dana Gavan odluči napraviti veliku gozbu za svoje prijatelje, koji su također bili raskalašeni i proždrljivi kao i on. Bili su prevršili svaku mjeru. U tom momentu prikaže se anđeo u liku odrpanog siromaha, tražeći

¹⁰⁵ Zapisala Andrea Čuljak 2003., a ispričala joj je njezina prabaka Milka (djev. Vrljić) Prskalo, rođ. 1921. u Bogodolu, a živi u Cimu. Mnogo lijepih i poučnih priča ispričala je svojoj unuci i na njezino oduševljenje uvijek odgovarala: "U svita je pamet!"

¹⁰⁶ Priču sam zapisala 2010. u Bijelom Polju po kazivanju Ivanke (djev. Čarapina) Kožul, rođ. 1953. u Zaružju kod Drežnice, a živi u Bijelom Polju.

u ime Božje koju mrvicu kruha za sebe i gladnu dječicu koja su bila s njim. Kad je Gavan opazio siromaha, veoma se naljutio što mu za vrijeme njegove gozbe dosaduje. Gavanovi sinovi i kćeri odmah potrčaše kako bi pustili iz veza pse da raspraguju jadnog siromaha i njegovu djecu. To bi i učinili da se u posljednji trenutak nije usprotivila Gavanuša, ne iz sažaljenja, već zato što je bila trudna i bojala se da joj takvo zlo ne naškodi. Ustala je od stola, uzela komadić kruha te lijevom nogom gurnula pred siromaha, srdito mu govoreći: "Uzmi, gladniče i zahvali našoj blagodarnosti." Andeo je uzeo komadić kruha, poljubio ga i razdijelio među dječicom. Zatim je zamolio Gavanušu: "Daj mi gospo, na put Božji i kapljicu vode da zagasim osušena svoja i sve sa mnom dječice usta, a tebi će Bog dati čestitost u tvom porodu i imanju." Umjesto milosti Gavanuša zamahnu nogom kako bi udarila siromaha govoreći: "Što će meni Bog tvoj, dok je meni Gavan moj?"

Na takvo bezdušno ponašanje rasrdi se andeo, zbaci odrpanu odjeću, u desnu ruku uzme vatrene mač Božjega, pravednoga suda i nebo propara nebeskom svjetlošću, prokune Gavana, Gavanušu, njihovu djecu, goste i sve Gavanove dvore, te odleti u nebeske visine. U taj čas nebom zaoraše munje, gromovi zatutnjaše, zemlja se strašno zatrese, rastvori se i u nju propadoše dvori, Gavan, Gavanuša njihova djeca i svi gosti.

Na tom mjestu nastade Crveno jezero, a i ostala jezera u Imotskoj krajini, kakve ih danas znamo. Još su dandanas na rubu Crvenog jezera ostale zidine za koje se govori da su ostaci velikih Gavanovih dvora.¹⁰⁷

3.4. Anegdote

Anegdota je kratka priča u kojoj se na humorističan način kazuje neki događaj iz života. Veliki dio anegdota strukturiran je tako da je narativni oblik isprepleten s dijalogom.

KENJAC

Došao je stranac u selo. Upitaše ga: "Hoćeš li spavati s bebom ili sam?" On pomisli da ne će moći spavati od bebina plača pa im odgovori da će spavati sam.

Ujutro, kad se probudio, ugleda mladu djevojku vitka stasa, krasnih očiju i upita je: "Kako se zoveš ljepotice?" Ona mirno odgovori: "Beba." Zatim djevojka upita stranca njegovo ime, a on odgovori ljutito: "Kenjac!"¹⁰⁸

¹⁰⁷ Zapisao Ivo Krešić 2009. u Mostaru po kazivanju bake Ruže (djev. Krešić) Krešić, rođ. 1936. u Mostaru, gdje i sada živi.

¹⁰⁸ Zapisala Katarina Marić 2010. u Mostaru, a anegdotu je čula od oca Marina Marića, rođ. 1967. u Mostaru, gdje i sada živi.

ZVONCE

U Gorancima živio čovjek i imao magarca po imenu Soko. Kako bi mu često bježao na tuđe usjeve, stavio mu je zvonce oko vrata da ga lakše pronađe.

Jedne večeri privezao je magarca na lanac u blizini kuće na ispašu. Bio je siguran da se ne može odvezati. Mladići iz susjedstva su znali kakvih problema ima njihov susjed s magarcem te su tu večer skinuli zvonce s njega. Skrili su se i kada je vlasnik magarca izišao da provjeri je li sve u redu, oni su s druge strane zazvonili zvoncem. On je mislio da se magarac odvezao i potrčao je u pravcu zvona. Mladići su bježali kroz tuđe njive i usjeve i povremeno zvonili. Tako su do dugo u noć varali susjeda. Kada se on umorio, vraćajući se kući, vidio je magarca vezanog, ali bez zvonca.

I sam se počeo smijati uvidjevši da se s njim netko dobro našalio.¹⁰⁹

LIJENI MAGARAC

Imao djed Ivan dva magarca. Jedan je slušao, a drugog je uzalud hranio. U selu nitko nije htio kupiti lijenog magarca. Jednog dana natovari Ivan na magarca mnogo stvari za prodaju. Podje u Mostar, na pijacu i sa sobom povede unuka i lijenog magarca. Kad su stigli u Mostar, djed reče unuku da se sakrije s magarcem iza pijace.

Na pijacu uđe s natovarenim magarcem. Skinu robu s njega, pozva unuka te zamjeni magarca. Ubrzo se pojavi kupac. Upitao je djeda kako je donio svu tu robu. "Na svom dobrom magarcu", rekao je djed. Kupac je htio kupiti baš magarca. Djed mu ga proda. I čim kupac ode djed brzo s unukom kreće u selo. Unuk ga upita: "Zašto si svu robu ostavio na pijaci?" On mu odgovori: "Samo je poslužila da tapanu prodam magarca."¹¹⁰

KRAĐA ŽELJEZA

Bio jedan seljak koji je kralo željezo sa željezničke pruge, a to primijeti policajac pa reče seljaku: "Ako još jednom ukradeš željezo, tužit ću te!" Na to će seljak: "Ma, nisam ja, to moja djeca uzmu pa donešu pred kuću, ma što ti oni znaju." Na to reče policajac: "Ma kako će to djeca nositi, u tom ima tristo kila." Seljak doda: "Ma što ti djeca znaju što je tristo kila."¹¹¹

¹⁰⁹ Zapisao Andrej Marić 2009. po kazivanju susjeda Zdenka Marića rođ. 1931. u Gorancima, a sada živi u Mostaru.

¹¹⁰ Zapisao Tino Soldo 2009. u Mostaru, a priču je čuo od svoje majke Vlatke (djev. Milanović) Soldo, rođ. 1961. u Zenici, a živi u Mostaru.

¹¹¹ Zapisala Ivana Pavlović 2010., a čula ju je od oca Zvonimira Pavlovića, rođ. 1956. u Stocu, a živi u Mostaru.

KRADA GROŽĐA

Mudrovina je često odlazio u ekonomiju i brao državno grožđe za sebe. Jednom su ga stražari uhvatili i premlatili, ali kod njega je i dalje uvijek bilo najboljeg vina i rakije.

Seljani su se čudili odakle mu, kad ne smije više ići u ekonomiju. Jednog dana poslali su mu najboljeg prijatelja u goste da izvidi situaciju. Čim prijatelj dođe, Mudrovina ga upita: "Prijatelju jesu li za vino ili rakiju?" Ovaj odgovori: "Zar ima?" S ponosom u glasu Mudrovina reče: "Ima, ima, prijatelju, ne može nestati." Prijatelj odgovori pitanjem: "Pa zar ti smiješ i dalje ići brati grožđe?"

*Mrtav-hladan Mudrovina doda: "Ma jok, ne idem ti bolan ja, ali ako djeca s pomoću Boga donesu, onda i ja jedem. Što ne možemo pojesti, napravimo vino ili rakiju."*¹¹²

3.5. Sitni oblici (šala i vic)

Šale su kratke usmene priče koje na humorističan, ironičan ili satiričan način opisuju neke osobe, događaje i pojave. Većina ih se ostvaruje u proznom obliku, a ima ih i u stihovima.

BOŽJA BLAGAJNA

*Neki čovjek radio. S njime radile i dvije sestre. On bi uvijek tražio plaću, a sestre su mu odgovarale da će mu Bog platiti. On ih je toliko puta pitao, a one su mu toliko puta odgovarale isto. Ne sluteći da ga sestre varaju, upitao je: "Gdje je onda Bogu blagajna?"*¹¹³

4. Retorički (govornički) oblici

Najčešći hrvatski retorički oblici su: basme, zdravice, brojalice, brzalice, blagoslovi i kletve. Iako je prvi primjer hrvatskih retoričkih oblika zapisao Petar Hektorović u *Ribanju i ribarskom pregovaranju* do danas im se nije pridavao velik značaj. Česti retorički oblici u okolici Mostara su blagoslovi i kletve.

¹¹² Anegdotu sam zapisala 2006. u Mostaru, a čula sam je od oca Marka Radića (1930. – 2007.), rod. u Bijelom Polju kod Mostara.

¹¹³ Zapisao Ivo Krešić 2010. u Mostaru, a priču mu ispričala baka Ruža (djev. Krešić) Krešić, rod. 1936. u Mostaru gdje i sada živi.

Blagoslov je kratki govornički oblik koji može imati i proznu i stihovanu formu. Obično su blagoslovi izricani kao zahvalnost za učinjeno dobročinstvo ili iskazanu dobrotu.

*Bog ti dao sve što u Boga tražila.*¹¹⁴

Kletva je suprotna blagoslovu. Ona postoji od kada i čovjek. Po predaji neke su se kletve i obistinjavale pogotovo one najteže koje izgore roditelji svojoj djeci. U bjelopoljskoj kotlini najteže kletve su bile za pohlepnike i one koje su izgovarane u afektu nekom članu obitelji.

*Dabogda našao tovar zlata pa niti ga mogao nositi, niti ostaviti.*¹¹⁵

*Đavo te odnio u Veleške stijene pa te nikad ne donio.*¹¹⁶

5. Mikrostrukture (poslovice, zagonetke)

Poslovice i zagonetke su minijaturni književni oblici koji datiraju od prije Krista pa kroz čitavu ljudsku povijest. U njima je sažeto tisućljetno životno iskustvo i one su dragocjen izvor životne mudrosti koja je plod kolektivnog iskustva.

5.1. Hrvatske poslovice

Prvi sakupljač hrvatskih poslovica bio je Benedikt Kotruljević (Dubrovnik oko 1400. – 1468.) i Juraj Šižgorić (Šibenik 1420. – 1509). Zapisivanje hrvatskih poslovica traje neprekidno, a mnogi su ih književnici uvrstili u svoja djela kao trajne književno-umjetničke bisere.

Prijatelju i neprijatelju daj uvijek dobar savjet jer prijatelj ga prihvaća, a neprijatelj otklanja.

Ako nemaš ljekara, neka ti ljekar bude tvoja vedra duša, odmoran i umjeren način života.

¹¹⁴ Blagoslov sam zapisala 2012., a čula sam ga od svoje svekrve Ruže Kljajo (1924. – 2001.) u Vojnu (Bijelo Polje) kod Mostara.

¹¹⁵ Poslovicu sam zapisala 2006. po kazivanju oca Marka Radića (1930. – 2007.) rođ. u Bijelom Polju kod Mostara.

¹¹⁶ Poslovicu sam zapisala 2006. po kazivanju oca Marka Radića (1930. – 2007.) rođ. u Bijelom Polju kod Mostara.

*Čovjek se pozna u tri slučaja: u jelu, u bogatstvu i u prijateljstvu.*¹¹⁷

*U bižanca zdrava rebarca.*¹¹⁸

*Dok se s pameti sastaneš,
sa životom se rastaneš.*¹¹⁹

*Ne znadoh te, imadoh te, izgubih te, poznadoh te.*¹²⁰

*U svita je pamet.*¹²¹

Zaključak

Hrvatska usmena književnost u okolini Mostara postupno se otkriva u svoj svojoj punini i ljepoti. Kvalitativno i kvantitativno ona se približava parametrima ostalih sredina koje su imale sreću već davno pohraniti usmeno blago i dati mu novi život u pisanom jezičnom mediju.

Dosadašnje istraživanje koje je obuhvatilo samo jedan dio usmenog književnog stvaralaštva pokazuje da je ono očuvano u svoj svojoj izvornosti, aktualnosti sadržaja i umjetničkoj vrijednosti. Lakoća kojom je ova usmena građa ispjевana i ispričana ima onu vrijednost stila koju je i sam Andrić njegovao i zagovarao – jednostavnost izraza uz istovremenu duboku misaonost.

Objavljeni usmeno-književni oblici od etioloških predaja autora Marina Škobića pa do disperzije književnih vrsta u radovima *Prinosi hrvatskoj usmeno-književnoj baštini u mostarskom kraju (I. i II.)* upućuju na bogatstvo oblika i umjetničku vrijednost hrvatske usmene baštine iz okoline Mostara.

¹¹⁷ Zapisao Josip Cigić 2010. u Mostaru, po kazivanju bake Luce (djev. Vasilij) Čović, rođ. 1931. u Ljutom Docu, gdje i sada živi.

¹¹⁸ Ovu poslovicu sam zapisala 2011. u Mostaru po kazivanju Nade (djev. Šunjić) Šunjić, rođ. 1960. u Raškoj Gori, a živi u Bijelom Polju. Ona je poslovicu naučila od svoje majke Ruže (djev. Šunjić) Šunjić, (1921. – 2005.) u Raškoj Gori, gdje je i živjela.

¹¹⁹ Ovu poslovicu sam zapisala 2011. u Mostaru po kazivanju Nade (djev. Šunjić) Šunjić, rođ. 1960. u Raškoj Gori, a živi u Bijelom Polju.

¹²⁰ Zapisala Marina Kljajo-Radić 2010. po kazivanju Ivanke (djev. Čarapina) Kožul, rođ. 1953. u Zaružju kod Drežnice, a živi u Bijelom Polju.

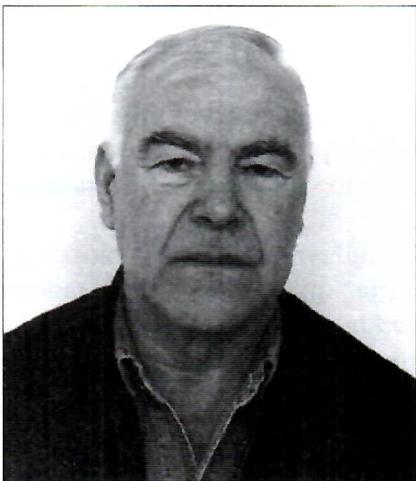
¹²¹ Zapisala Andrea Čuljak 2003., a ispričala joj je njezina prabaka Milka (djev. Vrljić) Prskalo, rođ. 1921. u Bogodolu, a živi u Cimu.

* Mnogo lijepih i poučnih priča ispričala je svojoj unuci i na njezino oduševljenje uvijek odgovarala: "U svita je pamet!"

Ovi radovi dokaz su da je potrebno i daljnje iscrpljive istraživanje koje bi obuhvatilo osim zapadnog Mostara i lokalitete u istočnom, sjevernom i južnom Mostaru.

Po raznolikosti usmeno-književnih vrsta objelodanjenih u ovom radu razvidno je koliku je kreativnost i umjetničku inovativnost posjedovao hercegovački čovjek. Tematska raznolikost upućuje na sadržajno bogati život i burnu povijest koju je naš predak znao pohraniti u kolektivnu baštinu. Usmena tradicija i kultura zametene jugo-komunističkim režimom očuvale su se do danas u skrovitim krajeva zahvaljujući samosvjesnim nadarenim pojedincima.

Indiferentan odnos prema književno-usmenoj baštini naglo se mijenja u novije doba, što osigurava da hrvatske usmene priče i pjesme ostanu pohranjene u pisanom jezičnom obliku, svjedočeći svoje odolijevanje zaboravu kao neugasla ljepota i sklad osjećaja i misli u ukupnosti tradicijskih vrijednota.

Sl. 5. *Ante Džidić (rođ. 1936. u Gorancima), kazivač velikog broja pjesama u ovome radu.*

**BEITRÄGE ZUR KROATISCHEN
MÜNDLICH ÜBERLIEFERTEN LITERATUR
IM GEBIET VON MOSTAR
TEIL II**

Zusammenfassung

In diesem Beitrag, der etwa hundert originale Literatureinheiten des kroatischen mündlichen Erbes aus der Umgebung von Mostar umfasst, wird all die Verschiedenartigkeit und der Reichtum des zu Unrecht vernachlässigten Kulturschatzes entdeckt. Die überlieferte mündliche Tradition, versteckt in den Hängen von Gebirgsschluchten, bewahrte in ihrem Schoß: das mythologische Erbe, die christliche Weltanschauung, Geschichte, Kultur, Moral und Gefühle.

Das natürliche Phänomen der Gegend von Mostar – von Hochgebirgen und ihren Dörfern gekrönt, hat zur Bewahrung des kroatischen Literaturerbes in seiner ursprünglichen Form beigetragen. Die meisten Erzähler stammen aus westlichem Teil von Mostar, die noch mit ihren Gebirgswohnsitzten Goranci, Vrdi, Raška Gora und Drežnica verbunden sind.

Die nur teilweise erforschten und gesammelten mündlich überlieferten Werke aus der Umgebung von Mostar laden zu weiteren Forschungen ermutigend ein.

Schlüsselworte: mündliche Literatur, Umgebung von Mostar, Aufbewahrung der Tradition und Kultur, Lyrik, Epos, Erzählung, Überlieferung, Legende, rhetorische Formen und Mikrostrukturen.

Literatura

1. ANDRIĆ, Ivo, *Na Drini ćuprija*, Svjetlost – Sarajevo, Mladost – Zagreb, Sarajevo 1997.
2. ANDRIĆ, Ivo, *Istorija i legenda*, Sabrana djela Ive Andrića, Svjetlost – Sarajevo, Mladost – Zagreb, Sarajevo 1997.
3. ANĐELIĆ, PAVO, *Usmene epske pjesme iz Neretve kod Konjica*, Hrvatski leksikografski institut Bosne i Hercegovine, Mostar, 2006.
4. ARALICA, IVAN, *Duše robova*, Znanje, Zagreb, 1996.
5. BOTICA, STIPE, *Hrvatska usmeno-književna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
6. BOŠKOVIĆ, ANKICA, "Najveći sakupljač epike prve polovice XX. stoljeća Nikola Vučnović", *Stolačko kulturno proljeće*, Matica hrvatska, Ogranak Stolac, Godište V., 2007.
7. Božić, MIRKO, *Kurlani*, Večernji list (Večernjakova biblioteka; knj. 18), Zagreb, 2004.
8. DRAGIĆ, MARKO – Bošković, DANIJELA, "Hrvatska usmena književnost u suvremenim zapisima iz stolačkog kraja", *Stolačko kulturno proljeće*, Matica hrvatska, Ogranak Stolac, Godište V., 2007.
9. DRAGIĆ, MARKO, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine* (proza, drama i mikrostrukture), Matica hrvatska u Sarajevu i HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005.
10. DRAGIĆ, MARKO, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine* (lirika, epika i retorika), Matica hrvatska u Sarajevu i HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2006.
11. DRAGIĆ, MARKO, *Književnost katoličke obnove i prvoga prosvjetiteljstva* (hrvatska barokna književnost), Fakultetski priručnik, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, 2006.
12. DRAGIĆ, MARKO, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Fakultetski udžbenik, Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu, Akademska godina 2007./08.
13. DRAGIĆ, MARKO i ŠKOBIĆ, MARIN, "Suvremene etiološke predaje iz okolice Mostara", *Stolačko kulturno proljeće*, Matica hrvatska, Ogranak Stolac, God. IV., 2006.
14. EMIN, VIKTOR CAR, *Danuncijada*, Djela II, Zora, Zagreb, 1956.
15. Hercegovina, zbornika za kulturno povijesno naslijeđe, br. 24, Mostar, 2010.
16. HITREC, HRVOJE, *Hrvatske legende*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
17. HORVATIĆ, DUBRAVKO, *Junačina Mijat Tomić*, Znanje, Zagreb, 1998.

18. Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, Hrvatski leksikografski institut Bosne i Hercegovine, Mostar, 2009.
19. Internet, hrcak.srce.hr, posjećeno 27. srpnja 2009.
20. KAČIĆ MIOŠIĆ, ANDRIJA, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
21. KOMBOL – NOVAK, *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
22. KRAVAR, ZORAN, "Lirska pjesma", *Uvod u književnost*, Globus, Zagreb, 1988.
23. KRLEŽA, MIROSLAV, *Balade Petrice Kerampuha*, Oslobođenje, Sarajevo, 1973.
24. LONČAR, UMBERTO, *Junačka pjesma iz posuške krajine*, Šimica, Naša ognjišta, Duvno, 1972.
25. MIJATOVIĆ, ANĐEJKO, *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću* (II. izdanje), Naša ognjišta, Duvno, 1996.
26. MIKULIĆ, GRGO, *Priče i legende iz Hercegovine*, Gral – Široki Brijeg, Gral Široki – Zagreb, Široki Brijeg – Zagreb, 2009.
27. PAVLIČIĆ, PAVAO, "Epsko pjesništvo", *Uvod u književnost*, Globus, Zagreb 1988.
28. PERIĆ – POLONIJO, TANJA, "O klasifikaciji usmene lirske poezije", *Croatica*, Zagreb, 1983.
29. SOLAR, MILIVOJ, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
30. Stoljeća hrvatske književnosti, *Usmene epske pjesme I.*, priredio Davor Đukić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
31. Stoljeća hrvatske književnosti, *Usmene epske pjesme II.*, priredio Davor Đukić, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.
32. Stoljeća hrvatske književnosti, *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
33. Stoljeća hrvatske književnosti, *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
34. Stoljeća hrvatske književnosti, *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, priredio Josip Kekez, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
35. ŠENOA, AUGUST, *Povjestice*, Školska knjiga, Zagreb, 1993.
36. VUKOMANOVIĆ, NEVENKA, *Narodne pjesme*, Svjetlost, Sarajevo, 1970.
37. VUKOMANOVIĆ, NEVENKA, *Narodne pripovijetke naših i drugih naroda*, Svjetlost, Sarajevo, 1970.